

DOI: 10.55692/D.18564.22.7

Prejeto: 29. 9. 2022

1.01 izvirni znanstveni članek

Igor Grdina¹

Bogdan Radica in Slovenci

Izvleček

Bogdan Radica (1904–1993), ki je leta 1923 začel študirati umetnostno zgodovino na univerzi v Ljubljani, je zapustil v svojem opusu zanimiva pričevanja o Slovencih. Čeprav so se ti redko znašli v ospredju njegovega zanimanja, so pomembno vplivali nanj s svojim dojemanjem Rusije, v jugoslovanski politiki pa so bili po njegovi sodbi večinoma preveč prosrbski. Razmere v Ljubljani so Radico odvrnile od politično obarvanega katolicizma. V poznejših letih se je srečeval s pomembnimi slovenskimi politiki in literarnimi ustvarjalci – z Antonom Korošcem, Louisom Adamičem, Izidorjem Cankarjem in Edvardom Kardeljem – ter v svojih pričevanjih razbil marsikateri stereotip o večini od njih. Korošec po izbruhu druge svetovne vojne po njegovi sodbi ni bil načelni zagovornik pronemške politike, temveč nevtalst zaradi strahu pred Tretjim rajhom, Izidor Cankar je bil kritičen do srbske prevlade v Jugoslaviji, Louis Adamič pa je bil po letu 1945

¹ Igor Grdina, ddr., znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

tako naklonjen komunistom, da je postal neobčutljiv za teptanje človekovih pravic v Titovi Jugoslaviji.

KLJUČNE BESEDE: *Bogdan Radica, Slovenci, Anton Korošec, Louis Adamič/Adamic, Jugoslavija*

Abstract

Bogdan Radica (1904–1993), who began studying art history at the University of Ljubljana in 1923, left interesting accounts of Slovenians in his opus. Although they rarely occupied the forefront of his interest, they had a significant impact on him with their perception of Russia. As to the Yugoslav politics, he mostly found them to be too pro-Serbian. The situation in Ljubljana deterred Radica from politically oriented Catholicism. In his later years, Radica interacted with important Slovenian politicians and literary figures (Anton Korošec, Louis Adamič, Izidor Cankar and Edvard Kardelj) and in his accounts shattered many stereotypes about most of them. After the outbreak of World War II, Korošec was in his opinion not principally an advocate of pro-German politics, but a neutralist out of fear of the Third Reich, Izidor Cankar was critical of the Serbian dominance in Yugoslavia, and Louis Adamič was so much in favour of the Communists after 1945, that he became insensitive to the trampling of human rights in Tito's Yugoslavia.

KEYWORDS: *Bogdan Radica, Slovenians, Anton Korošec, Louis Adamič/Adamic, Yugoslavia*

Uvod

Hrvaškemu intelektualcu Bogdanu Radici v slovenski historiografiji v preteklih desetletjih ni bila posvečena omembe vredna pozornost. Tudi dandanes ni drugače. Razlog za to je v času, ko so njegova prizadevanja in dela dokončno vstopila v dovrš(e)ni preteklik zgodovine, gotovo ideološka impregniranost in redukcionistična zaplankanost protagonistov prevladujočih paradigem raziskovanja preteklosti na sončni strani Alp. Nedirigirana historiografska radovednost bi ga gotovo že opazila, saj ni samo pisal o Slovencih, temveč se je tudi trudil za njihovo predstavitev v drugih duhovnih prostorih. Še zlasti v grškem.² Vrh vsega je del študijskih let preživel v Ljubljani in je izkustveno poznal tako vrline kot slabosti njenih prebivalcev. Zato tudi ni čudno, da je Radica pomembno prispeval k predstavitvi slovenske problematike v zagrebški reviji *Nova Evropa*, ki je bila zamišljena kot nekak intelektualni *moniteur* kraljevine Karadorđevićev.³ Prav tako je v ljubljanskem tisku občasno obravnaval ustvarjalce svoje domovine in Italije.⁴

Pomemben je bil tudi politični angažma Bogdana Radice: med drugo svetovno vojno je bil v Združenih državah Amerike zelo dejaven v prizadevanjih za podporo partizanskemu gibanju – sprva še kot diplomat jugoslovanske kraljevine –, po velikem spopadu pa je postal odločen kritik komunistične

2 Bogdan Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz moralnu i ideološku krizu Zapada. Knjiga prva* (München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982), 341, 342–345.

3 Revija *Nova Evropa*, katere *spiritus rector* je bil Milan Ćurčin, se je v slovenskem historiografskem prostoru občasno obravnavala, vendar se Radica avtorjem študij ni zdel potreben posebne obravnave.

4 Prim. Bogdan Radica, »Vladimir Kirin«, *Dom in svet* XXXVII, št. 4 (1924): 172–175; isti, »Ardengo Soffici«, *Dom in svet* XXXVIII, št. 4 (1925): 147–150.

diktature maršala Tita in zagovornik hrvaške neodvisnosti. V obeh vlogah so se njegova pota velikokrat križala s tistimi, ki jih je sebi in drugim utiral Louis Adamič. Ker Radica ni bil skrajnejš in ga marksistični režim v Jugoslaviji ni mogel verodostojno obtožiti niti diskurzivnega sodelovanja s silami osne Evrope, se je beograjskemu politbiroju in njegovim lokalnim satrapom zdel še posebej nevaren. Niti najbolj pristransko navajanje dejstev ga ni moglo raniti ali očrniti. O njem se je dalo le lagati ali ga zamolčevati. Komunistični Olimp, ki je vedel, da bi v odkriti izmenjavi mnenj, ki bi bila odmevna tudi na mednarodni sceni, potegnil krajši konec, se je odločil za prepoved spomina. V državi, ki ji je gospodoval z jekleno pestjo, je aprila 1947 na podlagi vseh mogočih odklonov od režimske linije prepovedal vse knjige Bogdana Radice.⁵ Njegova vplivajska moč pač ni bila zanemarljiva – čeprav se ni mogel pohvaliti z dosegljivostjo vzvodov politične sile, ki so jih na Zahodu večinoma že upravljali pragmatični protikomunisti. A ljudje ne zaznamujejo življenj sodobnikov in prihodnje rojenih samo udejanjenim vsiljevanjem svojih stališč, temveč tudi s formuliranjem in razširjanjem idej, ki imajo zaradi ujemanja s stvarnostjo možnost prevlade nad izmišljotinami in lažmi.

- 5 Josip Pandurić, »Sudbina ‚Agonije Evrope‘ Bogdana Radice«, v: Bogdan Radica, *Agonija Evrope* (Zagreb: Disput, 2006), 13. Beograjska izdaja *Agonije Evrope* je bila prepovedana skupaj s knjigami, ki naj bi širile (pro)fašistično miselnost, pa tudi z onimi, katerih avtorji so bili razglašeni za izdajalce ali okupatorjeve domače pomagače. A titoistična diktatura se pri tem ni potrudila niti za pravilno navedbo naslova dela, katerega recepcijo je hotela onemogočiti. Prepoved je namreč zadevala *Sumrak Evrope*. Vnaprej so bile prepovedane tudi vse druge avtorjeve knjige (poprej je namreč izšla le ena, uredba oblasti pa je bila izražena v množini). Marksisti so se dobro zavedali omejitve, ki jim je v polemikah s svobodnimi duhovi zarisovala ožina izhodiščnih postulatov njihove ideologije, zato so se vedno zatekali k diskvalifikacijam in likvidacijam drugače mislečih.

Slednje so namreč kot mehanične ure: čas u(s)merjajo le, dokler so navite.

Portret dalmatinskega intelektualca

Bogdan Radica, ki se je rodil v Splitu 26. avgusta 1904, je bil zunajserijska osebnost. V osebno sintezo mu je uspelo zliti celo nazorska tokova, ki sta se drugim zdela kot led in krop: bil je katoličan, vendar je v politični misli priznaval primat liberalnim pristopom k problemom stvarnosti. Če mu je pri vprašanju generalne življenjske usmeritve razmeroma kmalu uspelo oblikovati stabilno duhovno strukturo, pa je v odnosu do države, ki je bila njegov ideal, doživel temeljit zasuk. V mladosti in zgodnjih zrelih letih je bil zagovornik Jugoslavije, potem, ko se je ob prvih korakih Titove federacije prepričal, da se ta ne more preobraziti v vsem svojim narodom neoviran razmah zagotavljajočo demokracijo,⁶ pa neodvisne Hrvaške. Sčasoma je začel objavljati celo v tisku, ki je bil povezan s politično emigracijo – tudi tisto, ki je koreninila v strukturah Paveličeve države, proti kateri je nastopal med drugo svetovno vojno. Zavzemanje za hrvaške interese, ki je bilo tudi prej vodilo njegovih naporov – med zvestobo narodu in patriotizmom na eni ter svetovljanstvom na drugi strani ni videl nujnega nasprotja, saj slednjega ni pojmoval kot kozmopolitizma –, je dobilo drugačno dimenzijo. Jugoslovanski okvir mu ni postal samo nepotreben, temveč tudi škodljiv. Pri Radici se je sčasoma vse začelo vrteti okoli potrebe po doseganju državne neodvisnosti Hrvaške. Nobena druga rešitev zanj ni več prihajala v poštev. A to ni izključevalo dobrih odnosov z (nekaterimi)

6 Bogdan Radica, *Hrvatska 1945* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1992).

Srbi. Tako je svoje ameriške študente popeljal celo h knezu Pavlu Karađorđeviću.⁷

Kritikov in sovražnikov Bogdanu Radici nikoli ni primanjkovalo: neobičajna osebna sinteza je vznemirjala pristaše integralističnih stališč, politična usmeritev in njen zasuk pa sta razburjala doktrinarje, ki so življenje dojemali kot duhovno statičen pojav. Značilno se zdi, da njegova najodmevnejša, leta 1940 v Beogradu natisnjena knjiga *Agonija Evrope*⁸ v hrvaškem prostoru, ki mu je bila sprva namenjena, zaradi svojih protifašističnih poudarkov – v tem smislu sta bila posebej pomembna njen ferrerovski začetek in unamunovski sklep⁹ – pred drugo svetovno vojno ni mogla iziti. Je pa zbirka intervjujev in refleksij v veliki meri (so)oblikovala intelektualno klimo med srbskimi intelektualci.¹⁰ Seveda pa zaradi vojne in komunistične revolucije Ferrerove misli o razlikah med kvantitativno

7 Bogdan Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz apokalipsu Jugoslavije. Knjiga druga* (München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1983), 605–611.

8 Knjigo je izdal znani judovski založnik Geca Kon, ki je bil kmalu po začetku nemške okupacije leta 1941 skupaj s svojo družino umorjen.

9 Miguel de Unamuno je bil nasprotnik diktature generala Prima de Riverre in se je pred njo umaknil v prostovoljno izgnanstvo. V začetku španske državljanske vojne je podprl upor generalov proti republikanski vladi, pod katero se je dežela na Pirenejskem polotoku pogrezala v čedalje večjo anarhijo, potem pa je, razočaran nad nasiljem predstavnikov *movimienta*, začel kritizirati tudi samovoljo vojaških oblasti. Unamuna je utegnila motiti tudi podpora falangistov pučistom, saj je bil njihov vodja José Antonio Primo de Rivera najstarejši sin nesojenega iberskega Mussolinija. Radica je pri znamenitem mislecu in pisatelju nedvomno dobil navdih za naslov svojega najodmevnejšega dela, ki priključuje v zavest agonijo. Unamuno je pisal o njej v zvezi s krščanstvom, njegov hrvaški občudovalec pa jo je videl razširjeno nad celotno (zahodno)evropsko civilizacijo.

10 Pandurić, »Sudbina ‚Agonije Evrope‘ Bogdana Radice«, 9–12.

in kvalitativno civilizacijo¹¹ ter o potrebi legitimitete v javnem delovanju niso mogle prevladati. Prav tako ne Unamunovo razumevanje agonije.

Opus Bogdana Radice je tako zaradi njegovih poklicev – najprej je bil časnika (dopisnik) in diplomat, potem pa profesor na zasebni univerzi Fairleigh Dickinson v New Jerseyju – kakor zaradi okoliščin, v katerih je nastajal, zelo disperziran. Njegova prva knjiga, v kateri so objavljeni pogovori s tastom, znamenitim italijanskim zgodovinarjem Guglielmom Ferrerom,¹² je v letu izbruha druge svetovne vojne vznemirila protagoniste (pro)osne publicistike ter avtorja naredila za opaznega, zaradi česar se je v mnogih okoljih nezadržno spreminjajočega in polarizirajočega se sveta njegova sprejemljivost naglo manjšala. Če je kot posrednik med kulturami, ki so imele matični prostor oziroma središče v Jugoslaviji in Grčiji, ter kot prevajalec kralja Aleksandra¹³ v širšem prostoru še lahko ostajal dojeman predvsem kot politično neeksponirani poznavalec posameznih področij življenja, je bil pozneje vse bolj izrazito profiliran publicist z jasnimi konotacijami. Zato po sporazumu Cvetković–Maček kljub imenovanju ni mogel zasesti mesta vodje informacijskega oddelka Osrednjega urada za tisk;¹⁴ pritisk italijanske fašistične politike, s katero se je solidarizirala tudi

- 11 Ferrerovo razumevanje razlik med civilizacijami bi moglo vplivati na Oswalda Spenglerja, ki je kvaliteto in kvantiteto štel za vodilni v različnih fazah civilizacije. Italijanski zgodovinar je bil v nemščino prevajan že pred prvo svetovno vojno.
- 12 Bogdan Raditza/Radica, *Colloqui con Guglielmo Ferrero. Seguiti dalle Grandi Pagine* (Lugano: Nuove Edizioni di Capolago, 1939).
- 13 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 323–371. Nekaj študij o Grčiji in njeni kulturi je Radica objavil v knjigi *Sredozemni povratak*, ki je pri Knjižnici Hrvatske revije izšla leta 1971.
- 14 Radica bi dejansko moral postati drugi človek vladnega Presbiroja. Glejte: Ivo Banac, »Bogdan Radica – agonija i borba«, v: Bogdan Radica, *Agonija Europe* (Zagreb: Disput, 2006), 371.

nacionalsocialistična Nemčija, je preprečil njegovo napredovanje – a mu je po drugi strani posredno odprl pot do službe na poslaništvu Kraljevine Jugoslavije v Združenih državah Amerike.¹⁵ S tem se je področje objav Bogdana Radice močno razširilo, soočanje s perečo dnevno problematiko pa ga je atomiziralo. Njegova povezanost je ostala zagotovljena predvsem z avtorjevo usodo – in tekstom o njej, tj. s spomini, ki so izšli v dveh debelih zvezkih pod naslovom *Živeti – nedoživeti* pri Knjižnici Hrvatske revije.¹⁶

Radica in slovenski (katoliški) prostor

Po maturi na splitski gimnaziji je Radica v letih 1923–1924 študiral umetnostno zgodovino na ljubljanski univerzi. V svojih spominih pravi, da si ne more pojasniti, zakaj se je napotil v slovensko metropolo in ne v Zagreb. Vendar je razlog mogoče vsaj slutiti: Radica se je od mnogih pripadnikov svoje generacije razlikoval po čvrsti veri, Slovenija pa je bila najbolj katoliški del Kraljevine SHS. Nemara je idealistični Splitčan hotel videti, kako živi prostor, v katerem so osrednja sila pripadniki nazorskega tabora, ki mu je bil intimno najbližje – medtem ko so v njegovem rodnem mestu imeli glavno besedo ljudje drugačnih

- 15 Radica, *Živjeti – nedoživeti. Knjiga druga*, 24–30. Radica je bil imenovan na položaj v Osrednjem uradu za tisk v zelo kočljivem trenutku, ob vstopu Italije v vojno 10. junija 1940; to dejanje se je oblastem v Rimu zdelo provokativno.
- 16 Objavljanje v emigrantski *Hrvatski reviji* in njeni Knjižnici je bilo mogoče samo zaradi odvrnitve Bogdana Radice od Jugoslavije, saj je to glasilo urejal Vinko Nikolić, ki je v času vladavine Anteja Pavelića pripadal ustaškemu gibanju. V Argentini in Španiji, kjer je nekoč politično eksponirani literat živel po drugi svetovni vojni, so bila njegova stališča širša; zavedal se je, da se morajo tudi v izseljenski književnosti uveljaviti visoki kvalitativni standardi, če naj (p)ostane pomembna.

prepričanj. Dejansko se je potem prav v svojem kratkem ljubljanskem obdobju dokončno odvrnil od politično obarvanega katolicizma,¹⁷ pri čemer pa se ni oddaljil od Kristusove vere. To je bilo zanj pomembno, saj se mu je odprla pot do sprejemanja liberalnih načel javnega življenja. V času študija na Apeninskem polotoku, kjer je doživel naglo razraščanje nesvobode, mu je razmeroma hitro uspelo oblikovati dovolj nenavadno nazorsko-politično sintezo.¹⁸ Fašistični režim je prav tedaj uspel Italijo preoblikovati v totalitarno državo, ki jo je krmaril dučevjev instinkt, oprt na ustrahovalni aparat stranke in potem tudi države. Pri oblikovanju diktature¹⁹ je bilo osamljanje kritičnih intelektualcev, ki ga je opazil ob svojih obiskih pri Gaetanu Salveminiju in Ferreru,²⁰ zelo pomemben element.

Razočaranja, ki jih je Radica doživel, ko je spoznal razmere v slovenskem katoliškem taboru, so močno znamenje, da je ob prihodu v Ljubljano pričakoval neovirano in smotrno

17 V Splitu so prevladovali liberalci; razlikovali so se predvsem po radikalnosti. Med njimi je bil zaradi italijanske okupacije po prvi svetovni vojni popularen unitarizem. Split je zato bil pomembno oporišče Organizacije jugoslovanskih nacionalistov, pa tudi unitarističnih kulturnikov (Ljubo Leontić, Niko Bartulović).

18 Težko bi rekli, da je pri Radici šlo za klasični liberalni katolicizem, saj je ta bil mogoč le v dobi elitne politike. Demokratizacija volilnih sistemov v različnih deželah je zapletene idejne temelje pri posameznih političnih taborih onemogočila. Radica pa ni računal na prevlado vseh svojih stališč, temveč le bistvenega, ki je zadeval rešitev hrvaškega narodnega vprašanja. Odnos med Cerkvijo in državo, ki je bil odločilen za liberalni katolicizem, ni bil v ospredju njegovega političnega interesa.

19 Prim. Richard J. B. Bosworth, *Mussolini and the Eclipse of Italian Fascism. From Dictatorship to Populism* (New Haven, London: Yale University Press, 2021), 58–179.

20 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 120, 121, 135–138; Radica, *Agonija Europe*, 35. Tako Salvemini, ki je bil v vzhodnoalpsko-jadranskem prostoru znan zaradi sodelovanja pri Resovi slovensko-italijanski počastitvi Danteja, kakor Ferrero sta se morala sčasoma zateči v tujino.

delovanje svojih načelnih somišljenikov. V Srednji Evropi razvita krščanskosocialna paradigma, ki je povezala vero z modernizirajočim se svetom, kakršen se je razvijal v okviru vse očitnejše prevlade ideje družbe,²¹ ni bila po njegovem okusu. Radica je menil, da je v prostoru med Vzhodnimi Alpami in Jadranom mogoče videti pravcati integralizem, saj da naj bi bila ločitev med versko in posvetno sfero življenja izrazito formalna. Cerkev naj bi nadzirala tudi organizacije laikov. Radica je katoličanom v Sloveniji očital nič manj kot pristajanje na teokracijo: po njegovem mnenju ni bilo dobro, da so imeli duhovniki odločilno besedo tudi v necerkvenih rečeh. Izrecno se je strinjal s kritiko klerikalizma, ki je napolnila dobršen del opusa Ivana Cankarja. Vpraševal se je celo, ali ljudje, ki jih je ožigosalo ostro prišpičeno pisateljevo pero – po njegovem so bili krivi za mentaliteto doline šentflorjanske²² –, pri hlastanju za premočjo v posvetni sferi življenja ne zakrivajo odsotnosti globlje religioznosti.²³

Seveda pa je Radica pri odločitvi za študij na najmlajši univerzi Kraljevine SHS po vsej verjetnosti najdeval tudi strokovne utemeljitve: umetnostnozgodovinski seminar v Ljubljani je bil duhovno vznemirljiva sinteza pobud iz različnih virov. Izidor Cankar, čigar esejistika in pripovedništvo sta kmalu postali trdna postavka v slovenski literaturi, se je strokovno

21 To seveda ne pomeni, da je bil koncept stanov v vsem prečrtan, vendar pa vznik katoliške sociologije dokazuje preseganje tradicionalne zamisli reda.

22 Radica je kot posebej pomembno antiklerikalno delo Ivana Cankarja izpostavil farso *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*. Vendar ta igra ni tako neposredno usmerjena proti zagovornikom povezave katoliške vere oziroma Cerkve in politike kakor npr. *Hlapci*; drži pa, da jemlje na muho ozračje, ki se porodi v svetohlinskem okolju, kjer je tudi mogoče izpodrinjenje religioznosti s pobožnjakarstvom.

23 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 105, 107.

oblikoval v Leuvnu, Gradcu in na Dunaju, Vojeslav Molè, ki je bil tudi pesnik, pa v Krakovu, Rimu in prestolnici ob lepi modri Donavi. Poet učenjak je imel za seboj pravicato odisejajo, saj se je med planetarno morijo, ki jo je sprožil sarajevski atentat, kot Francjožefov vojak znašel v ruskem ujetništvu, po boljševiskem državnem udaru pa je na univerzi v sibirskem Tomsku postal visokošolski učitelj.²⁴ Študentje so poslušali tudi predavanja honorarnega profesorja Josipa Mantuanija, ki je do svoje upokojitve leta 1924 vodil Narodni muzej. Mož je predano deloval na več področjih – še posebej plodno v muzikologiji. Strokovno se je oblikoval na Dunaju, kjer si je z znanstvenimi deli tudi pridobil naziv profesorja, čeprav ni predaval na univerzi. Verjetno ni bilo nepomembno niti to, da sta bila Cankar in Mantuani izrazito katoliška, Molè pa je prav tako sodeloval s krščanskim kulturnim krogom.²⁵

Slovensko okolje je Radico moglo zanimati tudi zaradi vezi, ki so jih Slovenci in dalmatinski Hrvatje stkali v času

24 Univerza v Tomsku je bila ustanovljena v času vladavine *carja osvoboditelja* Aleksandra II. leta 1878. Tedaj je bila najvzhodnejša visokošolska ustanova v imperiju Romanovih. Potem ko so boljševiki v dneh od 5. do 10. septembra 1918 zavzeli Kazan, je bila osrednje izobraževalno središče tistega dela Rusije, ki je bil pod nadzorom vlade/direktorija v Omsku oziroma vrhovnega državnega upravitelja admirala Aleksandra Vasiljeviča Kolčaka. To pomeni, da je bil Molè dovolj profiliran nasprotnik komunistov. V domovino se je potem vrnil prek Vladivostoka, o čemer je mogoče najti nekaj vesti tudi v zapiskih diplomatskega zastopnika Kraljestva SHS pri vrhovnem upravitelju Rusije Jovana Milankovića. Prim. Vojeslav Molè, *Iz knjige spominov* (Ljubljana: Slovenska matica, 1970), 247–259; Jovan Milanković, *Uspomene iz Sibira* (Beograd: Nešić i sinovi, 2017).

25 Molè je objavljaj tako v prosvobodomiselnem *Ljubljanskem zvonu* kakor tudi v katoliškem *Domu in svetu*. Pomenljivo pa se zdi, da je ob prihodu na študij v Krakov poudaril svojo nevezanost. Dal je vedeti, da med Poljake ne prihaja zaradi kakršnih koli političnih razlogov – kakor npr. Leopold Lenard. Gl. Mole, *Iz knjige spominov*, 57.

Avstro-Ogrske. Cislajtanska enklava na skrajnem jugu dvojne monarhije je v času *belle époque* polagoma postajala zanimiva za širši srednjeevropski prostor. Hermann Bahr, ki je slovel kot vodilni kritiški zagovornik literature Mladega Dunaja, je leta 1909 s svojim *Dalmatinskim popotovanjem* na duhovni zemljevid mnogih svojih sodobnikov umestil primorske dežele Francjožefovega (pol)imperija. Knjiga, ki jo je na trg poslal berlinski založnik Samuel Fischer, je še istega leta izšla v dveh ponatisih – in potem še večkrat. Tudi v češkem prevodu.²⁶ Vezi pa so bile enako močno utemeljene v vsakdanjostni pragmatiki: cislajtanski državljani so v Dalmaciji veljali za domačine, to pa se je poznalo pri zaposlitvah. Tako je Vojeslav Molè delal v Deželnem konservatorskem uradu za Dalmacijo, ki je imel svoj sedež v Splitu, skladatelj Ivan Ocvirk pa je bil ena osrednjih kulturniških osebnosti v Sinju.²⁷ Tudi slovensko katoliško zadružno gibanje je seglo v to kronovino. Nazadnje še politika: Janez Evangelist Krek je bil na svojem zadnjem velikem agitacijskem popotovanju prav v Dalmaciji. Vse to je bržčas imelo precejšen vpliv na Radico v gimnazijskih letih. Vsekakor se je že pred prihodom v Ljubljano učil slovenskega jezika.²⁸

26 Gl. Hermann Bahr, *Dalmatinische Reise* (Berlin: S. Fischer Verlag, 1909). Pridobljeno 14. 8. 2022. URL: <https://bahr.univie.ac.at/sites/all/ks/23-dalmatinische.pdf>.

27 Ivan Ocvirk je po prihodu z Dunaja v Sinj poučeval na tamkajšnji gimnaziji; morda je imel kot pedagog stik z vsestranskim leksikografom Matejem Ujevićem, ki je srednjo šolo začel obiskovati v tem zalednem mestu in je šele potem odšel v obmorski Split.

28 V Ljubljani je v istem času kot Radica študiral – pa celo diplomiral – tudi Mate Ujević, ki je pozneje odigral izjemno vlogo v hrvaški enciklopedistiki. Oba Dalmatinca sta se poznala že s splitske gimnazije. Žal še ne obstaja sistematičen pretres študentov univerze v slovenski metropoli; vsekakor pa je mogoče tvegati oceno, da si je slednja hitro pridobila ugled v širšem prostoru. Na njej je od tujcev doktoriral tudi pozneje vplivni filozof Anatol Ignatjevič von Špakovski.

Bogdan Radica Slovencev ni dojemal samo kot drugačnih od Hrvatov v Dalmaciji, temveč kot njihovo pravo nasprotje. Pripisoval jim je metodičnost ter jih občutil kot mirne in civilizirane ljudi. Po kavarnah v Ljubljani ni bilo slišati kričanja domačinov, ljudje celo niso povzdigovali glasu; večinoma so bili zaposleni z branjem časnikov. Po glasnosti so izstopali prišleki. A da imajo Slovenci tudi drugo plat, se je pokazalo ob sobotah zvečer, ko je prišlo na njihov tedenski program hudo opijanje. Pri tem so bile še posebej žalostne postave intelektualcev oziroma profesorjev.²⁹ V letih 1923–1924 so se že poplegli ekscesi normalnosti, ki so zaznamovali vrnitev vojakov s front velike vojne. Veseljaški plesi in popivanja, s katerimi so poskusili mobiliziranci nadomestiti izgubljeni čas v rovih,³⁰ so polagoma izgubili svoj kompenzacijski čar in razlog. Ritem življenja je že uravnavala normalnost oziroma predstave o njej. V Ljubljani so bile te vsaj občasno precej mokre.

Slovenski svet, ki ga je spoznal Radica, pa je vendarle bil le izsek iz mnogoobrazne resničnosti alpsko-jadranskega prostora. Tudi sam dalmatinski pričevalec se je zavedal, da generalizacije, ki jih je vpisal v svojo zavest, držijo le do določene mere. Tako je med katoličani opazil krog literarnih in likovnih ustvarjalcev, ki ga je označil za neklerikalnega; šlo je za trnovskega župnika Frana Saleškega Finžgarja, Izidorja Cankarja, Antona Vodnika ter Franceta in Toneta Kralja. Njim je dodal še univerzitetnega profesorja ter (so)urednika *Doma in sveta* Franceta Steleta. Med političnimi misleci je opazil Andreja Gosarja in Franceta Terseglava, za katera je menil, da sta delovala v duhu, ki je v Cerkvi zmagal med pontifikatom

29 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 105.

30 Leta 1920 je bilo na glavo prebivalca v Sloveniji použitih kar 49 litrov opojnin v vrednosti 1312 (jugo)kron. Gl. Fran Göstl, *Misterij duše. Popljudni pregled psihiatrije* (Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigoveznica, 1924), 163.

Janeza XXIII.³¹ Radici se je posebej zanimiva zdela slovenska debata o Rusiji, do katere je bilo v Ljubljani v intelektualnih krogih čutiti veliko naklonjenost. Posebej odmevna je bila Terseglav-Steletova knjiga o verskih razmerah na Vzhodu: avtorja sta menila, da marksistom ne bo uspelo povsem izpodriniti krščanstva iz ruske duše. Ko je Radica leta 1959 sam obiskal Sovjetsko zvezo, je avtorjema *Svete Rusije* pritrnil. Nekaj njunega vpliva pa je mogoče odkriti tudi v problemih, ki so hrvaškega intelektualca zaposlovali v njegovih pogovorih z Nikolajem Aleksandrovičem Berdjajevom in Dmitrijem Sergejevičem Merežkovskim ter še z nekaterimi drugimi velikani duha in srca.³² Po drugi strani se zdi pomenljivo, da Radica ničesar ne ve o tedanjem največjem poznavalcu pravoslavnega sveta med Slovenci – o Francu Grivcu, ki se je s svojim razumevanjem krščanskega Vzhoda uveljavil tudi v mednarodnem prostoru.³³ Tedaj je vsekakor že imel za sabo pomembna dela, ki so budila ne samo radovednost, temveč tudi pozornost. Težava za vsestransko zvedavega Dalmatinca, ki se je šele umeščal v

31 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 107.

32 Radica, *Agonija Europe*, 137–149, 309–318. Ivo Banac je poudaril, da je bistvena tema te knjige tudi Rusija in njena usoda. Ljubljana je torej Radici dala v intelektualnem pogledu razmeroma veliko: pozornost mu je usmerila k deželi in ljudem na vzhodnoevropskih prostranstvih, ne le k tamkaj uveljavljenemu političnemu sistemu, ki je sicer pritegoval zanimanje ljudi po prvi svetovni vojni. Gl. Banac, »Bogdan Radica – agonija i borba«, 375.

33 Malo kasneje, leta 1929, je bil Grivec v mednarodnih krogih že tako (pri)znan, da je imel eno osrednjih predavanj na kongresu za vzhodno bogoslovje v Pragi. Zborovanja so se udeležili tudi visoki cerkveni dostojanstveniki, med njimi tudi nadškof Angelo Giuseppe Roncalli – poznejši papež Janez XXIII. Gl. »Kongres za vzhodno bogoslovje«, *Slovenec*, 18. 8. 1929, 15.

duhovni prostor,³⁴ je bila verjetno Grivčeva pripadnost cerkvenim strukturam.

Radica je v odnosu do Rusije videl slovensko specifiko: v drugih delih kraljevine Karadžorđevićev je bilo celo v levičarskih krogih mogoče naleteti na zadržanost do velike dežele na vzhodu, ki pa bi seveda mogla biti tudi posledica odločno protikomunističnega kurza dinastije in vlade. Še manj navdušenja za Rusijo je kazal Stjepan Radić, ki je svojo stranko sicer včlanil v kmečko internacionalo (Krestinterno), vendar je to bila izrazito demonstrativna politična poteza. Brezrezervno navdušeni so bili nad razmerami na prostoru nekdanjega imperija Romanovih med intelektualci samo ljudje, ki so hodili svoja pota, kakor tedaj še levičarski Dragiša Vasić.³⁵ Pa seveda nekritični mlajši komunisti, ki niso imeli za seboj avstromarksistične izkušnje.

Ljubljanski liberalci Radice niso preveč zanimali: opazil je njihovo zelo temeljito ločenost od katoličanov. V letih 1923–1924 so bili dejansko v zelo težkem položaju: po Tavčarju je leta 1921 slovenska metropola padla v roke koalicije, ki je v svoj okvir zajela katoličane in (zmerne) marksiste, sprva pa celo narodne socialiste.³⁶ Simbolni višek odmika od liberalne tradicije mesta je bila zmaga prvaka Slovenske ljudske stranke Antona Korošca v boju za ljubljanski parlamentarni mandat februarja 1925.³⁷ Pozneje se je slovenska metropola vrnila k

34 Intelektualno se je Radica stabiliziral v Italiji, se pravi po svojem odhodu iz Ljubljane. Prim. Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 110, 111.

35 Ibid., 106, 107.

36 Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965), 203–204, 235–240. Narodni socialisti na Slovenskem so bili podobnega profila kot njihovi češki vzorniki; šlo je za levoliberalno stranko.

37 Liberalni *moniteur Jutro* je celo zapisal, da je nad Ljubljano zaplapolala »črna zastava«; prav tako je list tožil o »kleroboljševikih«, saj so Antona

liberalni generalni usmeritvi – vsekakor pa je prevlada drugih, ki je lahko bila le koalicijska, pomagala ustvariti vtis popolne dominacije katoliškega tabora, o kateri piše Radica.

Zagotovo si je ljubljanski študent iz Dalmacije tedaj ustvaril sliko o Slovencih kot stabilni posebnosti jugoslovanske države: drugačno kot na Hrvaškem, v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Makedoniji in Črni gori je bilo ozračje, razlikovali so se osrednji problemi in neenake so bile rešitve. Tega so se zavedali tudi nekateri drugi intelektualci južno od Kolpe in Sotle, ki so nihali med vsiljevanjem unitarističnih formul in priznavanjem – redkeje: vzpodbujanjem – slovenske individualnosti.³⁸ Milan Čurčin je tako namenil posebno številko *Nove Evrope* severozahodnemu delu jugoslovanske kraljevine. Slovenci tedaj večinoma niso poznali hrvaških in srbskih pokrajin države, prebivalci slednjih pa tudi niso bili na boljšem, kar zadeva njihove nove sodržavljane iz osrednjega dela nekdanje Cislajtanije.³⁹ Marsikdo je zaradi slabega poznavanja stvarnega stanja še mislil, da je mogoče doseči popolno enotnost v novi državi. Seveda pa so se nekateri za takšne ideje ogrevali kljub temu, da so vedeli, kakšne so razmere. Med njimi je bil najvplivnejši upokojeni dunajski slavistični patriarh Vatroslav Jagić, ki ga je zelo bolelo, da so nekateri srbski krogi pristali na celovito

Korošca podprli tudi marksisti. Narodni voditelj je zmagal z razliko 365 glasov, pri čemer so jih njegovi glavni nasprotniki zbrali 4000. Liberalci so za krivca takega izida razglasili izdajalce v svojih vrstah: odpadništvo so pripisali pristašem dr. Vladimirja Ravniharja, ki so se na volitve podali s samostojno listo in razcepili svobodomislece. Gl. »Zmaga narodnega bloka v celi državi«, *Jutro*, 9. 2. 1925, [1].

38 Matija Murko, »Slovenski jezik v Jugoslaviji«, *Ljubljanski zvon* XLII, št. 7 (1922): 390–391.

39 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 108; Andrej Rahten in Gregor Antoličič (ur.), *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: Spominski zapiski dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2019), 66.

slovensko univerzo v Ljubljani⁴⁰ – kar naj bi bilo znamenje njihovega nasprotovanja Hrvatom.⁴¹ Med slednjimi so si nekateri predstavljali, da bi morali imeti v zahodnem delu kraljevine Karađorđevićev hegemonijo.

Pogled na Antona Korošca

Drugi pomemben sklop zanimanja Bogdana Radice za Slovence zadeva Antona Korošca. Kot prvaku v Dravski banovini prevladujočega katoliškega tabora in kot politično angažiranemu duhovniku mu ni bil naklonjen. To je vsekakor treba upoštevati pri pojavljanju slovenskega narodnega voditelja v knjigi *Živeti – nedoživeti*.

Korošec se je v času, ko je Radica po neuspešni namestitvi v vrh Presbiroja čakal na odhod v Združene države Amerike, kar dvakrat srečal z njim. Prvič sta govorila 26. avgusta 1940 pozno popoldne oziroma zvečer, ob proslavljanju prve obletnice dogovora med Dragišo J. Cvetkovićem in Vladkom Mačkom v Božjakovini, kjer je bil sporazum, za katerega se je verjelo,

40 Nasprotovanja so morala biti kar precejšnja, saj je Anton Korošec ob smrti voditelja demokratov Ljubomirja M. Davidovića poudaril, da ta kot prosvetni minister leta 1919 ni hotel poslušati ljudi, ki so intrigirali proti ustanovitvi ljubljanske univerze. Gl. *Spomenica Ljubomira Davidovića* (Beograd: Glavni odbor Demokratske stranke, s. a. [1940]), 181–182.

41 Jagić sam intimno ni verjel v možnost enotnosti v novi državi s Slovenci, saj da bi bil zanjo potreben skupen jezik. *Nova Evropa*, katere soustanovitelji so bili tudi Matija Murko, Ivan Prijatelj in Leonid Pitamic, v Ljubljani ni imela večjega odmeva. Zato ni čudno, da je zanjo obstajalo celo »slovensko vprašanje«, ki naj bi močno problematiziralo jugoslovansko državo. Več o tem: Zvonko Kovač, »Interkulturni aspekti časopisa *Nova Evropa*«, v: *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova*, ur. Marko Nedić in Vesna Matović (Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2010), 65–75.

da ima prelomen zgodovinski pomen, podpisan,⁴² drugič pa malce kasneje v Beogradu. Tedaj ga je k prosvetnemu ministru in predsedniku senata pripeljal njegov tajnik Nikola Pavelić.

Korošec je pogovor z Radico obakrat začel z obtožbami, da širi propagando svojega tasta Guglielma Ferrera, ki naj bi bil mason in v zvezah s komunisti. Slovenski voditelj se je bal, da bi širjenje stališč tega uglednega profesorja, ki je po letu 1930 predaval v Ženevi, vodilo k vojni z Italijo. Tudi samega Radico je imel za prostožidarja in komunista, vendar je potem izvedel, da to ne drži. Ferrero se je – tako je Korošču povedal njegov zet – sestajal celo z Luigijem Sturzom, ki je leta 1919 z ustanovitvijo Italijanske ljudske stranke katoličane na Apeninskem polotoku preobrazil v pomemben politični dejavnik. Za liberalce, konservativce in socialiste, ki se jim je uspelo profilirati v času *giolittizma*, je bila politična mobilizacija vernikov velik izziv. Seveda pa je pritegnila manj pozornosti kot pojav z arditizmom navdahnjenega Mussolinijevega gibanja, ki je temeljilo na izkušnji nasilja v prvi svetovni vojni. Treba je reči, da je imela Italijanska ljudska stranka dovolj skromne izkušnje v parlamentarističnem pozicioniranju. V dunajskem Reichsratu in innsbruškem deželnem zboru prekaljeni Tridentinec Alcide de Gasperi je bil med njenimi pripadniki pravcati veteran.⁴³ Nadaljnjo težavo je za italijanske katoličane predstavljala politika najvplivnejših krogov Svetega sedeža, ki so v času Pija XI. ugotovili, da bi lahko prišlo do sporazuma s savojsko kraljevino.

42 Radica v spominih pove, da je bilo to na obletnico sporazuma v Božjakovini; v dnevniških zapiskih Mihaila Konstantinoviča pa je mogoče izvedeti, da so se iz Zagreba tja najpomembnejši udeleženci proslave napotili 26. avgusta 1940 ob 18.30. Gl. Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevniške beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad: Agencija MIR, 1998), 173.

43 Richard J. B. Bosworth, *Mussolini's Italy. Life under the Dictatorship 1915–1945* (London: Allen Lane, 2005), 106.

Mussolini, ki se je zanašal na svoj instinkt, je ocenil, da nima smisla nadaljevati s trdo liberalno politiko do vere in Cerkve: veliko večjo korist bi mu prinesel sporazum, ki ga prejšnji šefi italijanskih vlad niso bili pripravljene skleniti ... Don Sturzo, ki je pripadal fašiste zavračajočemu krilu ljudske stranke, je v takšni politični konstelaciji postajal iz dneva v dan večji kamen spotike; zaradi pritiska od zgoraj je bil čedalje bolj utesnjen. Končno se je bil prisiljen posloviti od vodenja stranke.⁴⁴ Iskanje sporazuma s črnosrajčniškim premierjem, za katerega se je v najvišjih cerkvenih krogih zavzemal zlasti vatikanski »zunanj minister«, kardinal Pietro Gasparri,⁴⁵ je politično aktivnega duhovnika, ki se je zavedal nevarnosti fašizma, odrinilo v London in nato v Združene države Amerike. Značilno se zdi, da je moral don Sturzo, ki je užival med svojimi volivci velik ugled, domovino zapustiti v trenutku, ko je potekalo usodno spreminjanje volilne zakonodaje, zaradi katere so fašisti lahko močno povečali svoje parlamentarno zastopstvo.⁴⁶

Anton Korošec je bil v drugi polovici leta 1940, ko se je osebno srečal z Radico, zaposlen predvsem s komunističnim ekspanzionizmom. Po paktu med Ribbentropom in Molotovom, ki je v svojem dodatnem tajnem protokolu odprl pot k četrti delitvi Poljske, je Sovjetska zveza ob njej pomendrala še tri druge suverene države (Litvo, Latvijo in Estonijo) ter zmanjšala nadaljnji dve (Finsko, Romunijo). Njeni agresorski podvigi, ki so na evropskem severu privedli celo do oboroženih spopadov, so resda nekoliko zaostajali za nemškimi, vendar

44 Ibid., 187, 188.

45 John Pollard, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 137.

46 Acerbov volilni zakon, ki je bil sprejet ob koncu leta 1923, je določal, da zmagovalna lista z nad 25-odstotno podporo oddanih glasov dobi 2/3 poslanskih mandatov. Gl. Denis Mack Smith, *Modern Italy. A Political History* (New Haven, London: Yale University Press, 1997), 327.

so zadevali tudi Jugovzhodno Evropo, to pa je pomenilo tudi ogrožanje kraljevine Karađorđevićev. Ker je ta priznala Sovjetsko zvezo in z njo navezala diplomatske stike, je bila močno povečana možnost njene propagandne dejavnosti. V III. internacionali združeno komunistično gibanje, katerega delovanje je bilo v Jugoslaviji zaradi umora vidnega politika Milorada Draškovića⁴⁷ in ponesrečenega atentata na regenta Aleksandra poleti 1921 prepovedano z Zakonom o zaščiti države, se je slovenskemu narodnemu voditelju zdelo trojanski konj moskovskega politbiroja.⁴⁸

Korošec, ki je govoril »u nekom beogradskom jeziku s jakim slovenskim naglaskom«,⁴⁹ je Radici razložil bistvo svoje politike s formulo: »Samo ne rat. Svako rješenje bilo bi za nas bolje, nego li rat.«⁵⁰ Dalmatinski pričevalec je potem zapisal, da so bili enake misli tudi knez namestnik Pavle, Dragiša J. Cvetković, Vladko Maček in Aleksandar Cincar-Marković. Dodal pa je, da nihče od njih – z mogočo izjemo slednjega – pri takem, za agresivne sile osi trenutno koristnem stališču ni pristal zaradi

47 Milorad Drašković v času, ko so ga umorili levičarski ekstremisti, ni bil več notranji minister, saj je 18. julija 1921 odstopil. Ubit je bil tri dni pozneje. Njegov resor je prevzel Svetozar Pribičević. Drašković je bil edini civilist, ki je v kraljevski Jugoslaviji vodil tudi portfelj za vojsko in mornarico – čeprav le kot zastopnik ministra.

48 Korošček pogled na Sovjetsko zvezo se je spreminjal: v obdobju Kraljevine SHS je iz opozicijskih klopi kritiziral politiko njenega nepriznavanja, neposredno pred drugo svetovno vojno pa ji je vsestransko nasprotoval. O zgodnejšem stališču katoliškega tabora do Sovjetske zveze prim. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*, 279. Korošček parlamentarni medklic januarja 1924, ki se navaja na navedeni strani – »[Sovjetska Rusija] je proletarska, mi pa smo visoki gospodje!« –, je bil zagotovo mišljen ironično, saj je dopolnjeval Kulovčevo kritiko politike do uradne Moskve.

49 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 30, 31.

50 Ibid., 32.

fašističnega ali nacionalsocialističnega prepričanja oziroma simpatij do njiju, temveč le zaradi zavedanja, da se kraljevina Karadorđevićev preprosto ne more spopasti z Nemčijo, Italijo in njunimi zaveznicami v Srednji Evropi in na Balkanu. Upa na uspeh v takem merjenju moči ni bilo, zavedanje, da bi poraz odprl pokrov Pandorine skrinjice bojov med Srbi in Hrvati, pa se je že globoko zakoreninilo. Le Cincar-Marković, ki je bil pred Ivom Andrićem jugoslovanski opolnomočeni minister in poslanik v Berlinu, bi lahko bil ideološki somišljenik sil osi, vendar se Radica o tem ni dokončno izrekel, saj ga ni poznal dovolj dobro. Je pa zapisal, da je tudi knez namestnik Pavle govoril enako kot Korošec: »Sve, samo ne rat.«⁵¹

Dalmatinski pričevalec je podrobneje opisal tudi misli vodje hrvaškega naroda – in sina slovenskega očeta – Vladka Mačka. V času, ko je bil podpredsednik ministrskega sveta, je slednji dejal Radici: »Mi moramo svakako izbjeći rat. /.../ Vojnički, mi smo sasvim nespremni. Saveznici nas ne mogu pomoći. Mi bismo samo uzaludno izginuli. Ali ono, čega se ja ponajviše bojim, to je, da bi fašistička Italija odmah poslala ovamo Pavelića s ustašama, koji bi, u to sam pak siguran, klali Srbe, što bi zauvijek iskopala strašan jaz između nas Hrvata i Srba.«⁵² Dodal je še: »Molim vas, da /.../ iskoristite [dobre veze u svijetu] do najveće mjere, da svima, gdje je to potrebno, protumačite, radi čega mi moramo ostati neutralni. Ne radi se o tome, da bismo mi željeli pobjedu Njemačke i Italije, nego zbor toga, što bi nas rat uništio. Tu bi došlo do krvavog građanskog rata. Zemlju bi nam raskomadali. Talijani bi uzeli Dalmaciju. U Zagreb bi poslali ustaše[.]«⁵³

Podobno kot Radica je o Korošču v svojih spominih spregovoril tudi sam Maček. Zanimivo je, da je pri tem slovenskega

51 Ibid., 34.

52 Ibid., 32.

53 Ibid., 33.

voditelja nekoliko vzel v bran celo pri vprašanju antisemitskih ukrepov leta 1940 – saj je dal vedeti, da njihova uveljavitev nikakor ni bila odvisna le od njega. Protijudovska odloka jugoslovanske vlade sta bila podpisana s strani celotnega ministrskega sveta⁵⁴ – kot drugi dokumenti iste kategorije. Maček je poudaril, da so bili mnogi člani vlade ob nemškem prodoru proti jugovzhodu zelo zaskrbljeni. Pri tem je izstopal Anton Korošec, ki da je bil iniciator številnih antisemitskih ukrepov – očitno zato, da bi Tretji rajh Jugoslavije ne doživljal kot kakor koli problematične države. Maček ni skušal prikriti, da se je strinjal z izločitvijo Judov iz prehranske veletrgovine, saj naj bi bilo treba to področje gospodarstva »socializirati«.⁵⁵ Tovrstnega ukrepa, ki je bil v kraljevini Jugoslaviji objavljen 5. oktobra 1940, sploh ni štel za prohitlerjanskega oziroma pronacističnega. Hrvaški voditelj pa je ostro nasprotoval antisemitskim določbam na področju tiskarske dejavnosti. Te je razumel kot servilno udinjanje Tretjemu rajhu. Zagrozil je celo, da bo raje izzval krizo vlade kakor pristal na takšne ukrepe – kar je povzročilo, da tudi Korošec ni več predlagal novih uredb. Maček poroča, kako je bil slovenski voditelj očitno srečen, da je hrvaški podpredsednik vlade prevzel odgovornost za nadaljnje neprilaganje Hitlerjevemu novemu evropskemu (ne)redu.⁵⁶

54 Ivo Goldstein, *Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjega vijeka do danas* (Zaprešić: Fraktura, Židovska vjerska zajednica ‚Bet Israel‘ u Hrvatskoj, 2022), 350.

55 Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 204. Hrvaški prvak je očitno tudi sam Jude štel za asocialni element, kar nadalje pomeni, da ni bil povsem osvobojen antisemitskih predsodkov.

56 Ibid., 204. Mačkova izjava dokazuje, da se je določena mera antisemitizma v zadnjih mirnih letih kraljevine Karadorđevićev zdela kar običajna. To je mogoče reči tudi za senatorja Ivana Hribarja, ki je leta 1933 pri Judih zaznaval posebno nagnjenje do lahkega zaslužka. Pri tem pa se sam sploh ni imel za obremenjenega z antisemitskimi predsodki – kakor seveda tudi Maček ne. Prim. Goldstein, *Antisemitizam u Hrvatskoj od*

Po drugi strani je minister Mihailo Konstantinović Korošca videl kot nosilca politike, ki Jugoslavijo ne le ogroža, temveč kar naravnost razbija. Še več: bila naj bi odkrito nacionalsocialistična oziroma fašistična. To naj bi dokazovali stiki slovenskega prvaka s krogom Mileta Budaka in ljudmi iz Jugoslovanske akcije oziroma z Dimitrijem Ljotićem. Slovenski voditelj naj bi bil kar naravnost izdajalec: obstoječo kraljevino naj bi imel za »državo na preklic«. ⁵⁷ Vendar nastopi tu velika težava, saj Jugoslovanska akcija nikakor ni mogla biti za razbijanje že etablirane politične skupnosti. Krog Mileta Budaka pa je bil tedaj v dovolj napetih odnosih z ustaši v Italiji. Z vrnitvijo v Jugoslavijo se je hrvaški pisatelj in politik začasno kar precej odmaknil od Pavelića, ki je ostal pod Mussolinijevim pokroviteljstvom. ⁵⁸ Če je Korošec, ki nikoli ni podvomil o perspektivnosti in smiselnosti jugoslovanske države, iztegnil svoje tipalke v Budakovo smer, jih je gotovo zato, da bi okrepil politično skupnost, ki ji je namenil vse svoje najboljše misli. Če bi bil prepričan, da ne more v tej smeri nič doseči, bi se – kot vseh prijemov in manevrov več narodni voditelj – gotovo ne trudil. Zato ni čudno, da je Korošec pogojeval stike s hrvaškimi radikalci, ki jim zaradi prevzema položaja predsednika vlade po atentatu na Stjepana Radića in druge opozicijske poslance leta 1928 ni mogel biti niti malo simpatičen, z njihovim pristankom na jugoslovanski

srednjega vijeka do danas, 286, 287, 320. Goldstein napačno označuje Hribarja za bančnika; bil je šef zavarovalnice, vendar ne v času, ko je v senatu govoril o Judih.

57 Konstantinović, *Politika sporazuma*, 191, 193, 194.

58 Mogoče je razpravljati o tem, koliko je bil Budakov začasni odmik od Pavelića iskren, toda dejstvo, da je aprila 1941 prišlo do nesoglasij med domovinskim krilom hrvaških independentistov in ustaši v Italiji, govori o dovolj resnih razlikah. Te morda niso izhajale zgolj iz skrbi za usodo Dalmacije, pri katere vprašanju bi politiki, ki so uživali Mussolinijevo gostoljubje, seveda morali popuščati bolj kot odkrito pronemški radikalci iz Zagreba.

okvir.⁵⁹ Slovenski voditelj je očitno želel imeti tudi alternativo obstoječemu režimu, usmerjeno h konceptu ohranjanja obstoječe države. Enako dobro kot Maček se je zavedal trajnih posledic morebitnega razpada Jugoslavije, ki se mu v primeru vojne s silami osi ne bi bilo mogoče izogniti. Fran Saleški Finžgar je v svojih spominih ohranil Koroščevo izjavo, ki ne dokazuje samo predsmrtne vere narodnega voditelja v lastno sposobnost in celo nenadomestljivost, temveč jasno zavedanje možnosti katastrofičnega razvoja dogodkov: »Držim, kar morem. Toda če se mi kaj primeri, potem razsul povsod: razpad strank, domovine in države, kaos. Poznam ljudi.«⁶⁰

V temačnih časih po Hitlerjevem nepričakovanem triumfu nad Francijo se je slovenskemu prvaku zdela prilagoditev novi stvarnosti edina mogoča rešitev. To je želel izpeljati z ohranitvijo možnosti neodvisnega ukrepanja v nevtralističnem zunanjepolitičnem kontekstu, ne pa pod prisilo iz tujine. Pri antisemitskih ukrepih, ki so Tretjemu rajhu nedvomno ugajali, se je v praksi zadovoljil s približno takšnimi, kot jih je leta 1920 – torej še pred vzponom nemškega nacionalnega socializma – vpeljala Madžarska.⁶¹ Slednja si je pridobila žalosten sloves prve evropske države, ki je po prvi svetovni vojni vpeljala *numerus clausus* pri vpisu na šole. Čeprav se javno razglašeni določbi ni povsem držala,⁶² je vendarle postala zgled za vse druge na-

59 Bojan Godeša, »Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* LXXVII (n. v. XLII), št. 2–3 (2006): 109. Navedeni avtor se na kritičnem mestu sklicuje na raziskave Ljuba Bobana.

60 Fran S. Finžgar, *Zbrano delo. Dvanajsta knjiga* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992), 419.

61 Deborah S. Cornelius, *Hungary in World War II. Caught in the Cauldron* (New York: Fordham University Press, 2011), 31.

62 Thomas Sakmyster, *Hungary's Admiral on Horseback. Miklós Horthy* (Reno: Helena History Press, 2021), 87.

sprotnike in sovražnike Judov. Zakoni proti slednjim so se zdeli odtlej mogoči: opuščena je bila tendenca širjenja državljskih pravic, ki je zaznamovala vsaj zahodni del habsburške Srednje Evrope ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Madžarska je korake v legalistični antisemitizmu nadaljevala na predvečer druge svetovne vojne. Leta 1938 je v svoj pravni red sprejela nove protijudovske določbe.⁶³

Pristajanje na predhitlerjansko madžarsko mero antisemitizma posredno kaže na tovrstno naravo Koroščevega mišljenja: gre za usedline antiemancipacijske politične črne kuhinje, katere recepture so v Srednji Evropi postale domače z vzponom Georga von Schönererja in Karla Luegerja. Toliko antijudovstva, kot ga je poznal slovenski voditelj, ga je v habsburški monarhiji marsikdo. Tako v politiki kot v gospodarstvu in umetnosti. Francjožefov (pol)imperij je bil na široko prepojen s tem sprva mobilizacijskim, nato pa skozi čas vse odločneje tudi eliminacijskim strupom. Je pa res, da Mačkovo pričevanje govori tudi o daljši Koroščevi antisemitski agendi. Toda slovenski voditelj pri njej ni vztrajal – čeprav je gotovo vedel za to, kako Tretji rajh gleda na nepopolno uklanjanje njegovim predstavam. Slovaška je bila, denimo, ob koncu julija 1940 soočena s pravcatim diktatom: Nemci so terjali odstavitve Ferdinanda Ďurčanskega s položaja zunanjega in notranjega ministra, saj se pri diplomatskih stikih uradne Bratislave ni bil pripravljen omejevati na področje pod nemško dominacijo: želel je gojiti dobre odnose tako z zahodnimi silami kakor s Sovjetsko zvezo. To je pomenilo popolno utirjenje nove države v nacionalsocialistično-fašistični evropski sistem, saj so položaje, ki jih je

63 Bryan Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary* (London: Timewell Press, 2006), 372, 373, 402, 403; Cornelius, *Hungary in World War II*, 74, 75. Maja 1938 sprejeti madžarski protijudovski zakon je deloma že izhajal iz rasnega pojmovanja Judov, saj je za slednje štel tudi ljudi, ki so prestopili v katero od krščanskih cerkva po 1. avgustu 1919.

tuji pritisk izpraznil, zasedli radikalci okoli Vojtecha Tuke in Alexandra Macha.⁶⁴ Korošček občutek, da srednjeevropske države zaradi vse večje moči Tretjega rajha izgubljajo prostost pri svojih ukrepih, ni bil umišljen. Tudi usoda Romunije je bila svarilo: dežela, ki je bila poprej zaveznica Jugoslavije v Mali antanti in Balkanskem paktu, ni izgubila samo Besarabije – po njej je segla Sovjetska zveza –, temveč zaradi nemške in italijanske naklonjenosti Madžarski oziroma Bolgariji tudi severno Sedmograško in južno Dobrudžo. Potem je svoj kompas naravnala v prohitlerjansko smer.⁶⁵

Za Jugoslavijo je bil zelo poučen tudi madžarski primer. Uradna Budimpešta je bila do Berlina v povsem drugačnih odnosih kakor Bratislava, saj Hitlerju ni dolgovala svojega povzdiga v državno prestolnico. Kljub nevtralnosti⁶⁶ pa se je Madžarska nezadržno spreminjala v nemški satelit. Čeprav je Tretji rajh lahko od prve dunajske arbitraže računal na njeno naklonjenost, ji sprva ni mogel narekovati političnih odločitev. Toda sčasoma se je slika spremenila in vodilna garnitura v Budimpešti se je že leta 1941 ovedla svojih zvezanih rok. Samomor ministrskega predsednika Pála Telekija pred napadom sil osi na Jugoslavijo, s katero je njegova vlada sklenila sporazum o

64 Pavol Petruf, *Zahranična politika Slovenske republike 1939–1945* (Bratislava: Historický ústav SAV, 2011), 121, 122; Katarína Hradská et al., *Slovenská republika 1939–1945. Slovensko v 20. storočí. Štvrty zväzok* (Bratislava: Veda, 2015), 54.

65 Dejansko se je v Romuniji, ki se je poleti 1940 odpovedala britansko-francoskemu jamstvu svojih meja, celo tekmovalo, kdo bo s svojo prilagoditvijo Nemčiji bolj ustrezal mogočni partnerici. Nazadnje je bil v tem nenavadnem političnem procesu najuspešnejši maršal Antonescu, ki je lahko zagotovil največjo stabilnost v naftno bogati deželi. Gl. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006), 42–68.

66 Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary*, 395, 396; Cornelius, *Hungary in World War II*, 114–119.

večnem prijateljstvu, je izdajal obup ob spoznanju naraščajoče odvisnosti od politike nacionalsocialistične (vele)sile. Glede na to, da sta kraljevina Karađorđevićev in Madžarska malo prej vsaj za silo uredili medsebojne odnose – in to na način, ki je krepil položaj obeh partneric predvsem v odnosih s Tretjim rajhom⁶⁷ –, je bilo jasno, da je Nemčija v prostoru med seboj in sovjetsko zahodno mejo že lahko razdrla kakršen koli dogovor, katerega vsebina ni do zadnje pičice ustrezala njenim interesom. Uradna Budimpešta je vedela, da se bo zaradi sodelovanja pri napadu na Jugoslavijo znašla v konfliktu z Veliko Britanijo in njenimi zaveznicami.⁶⁸ Leta 1944 so jo Nemci tudi okupirali – čeprav v začetku z izsiljenim soglasjem državnega poglavarja, ki pa je kljub svojemu antisemitizmu skušal zaščititi vsaj del madžarskih Judov.⁶⁹ Korošec, ki je očitno podpiral sporazumevanje s severno sosedo, za kar mu je regent Horthy decembra 1941 podelil visoko odlikovanje,⁷⁰ je v zadnjih dneh

67 Jugoslavija je s sporazumom, ki ga je decembra 1940 sklenila z Madžarsko, kompenzirala pešanje moči pri romunskem partnerju (popreje zavezniku), uradna Budimpešta pa je prek Beograda dobila kanal za tesnejši stik z Veliko Britanijo, Grčijo in Turčijo.

68 Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary*, 398–401. Vseeno pa se je v času ministrskega predsednika Miklósa Kállaya Madžarska trudila za stik z zahodnimi silami, vendar te zaradi nje niso hotele postavljati na kocko svojega zavezništva s Sovjetsko zvezo, na katere ozemlje je uradna Budimpešta poslala svojo Drugo armado.

69 Madžarski politični vrh je dopustil novosadski pokol Srbov in Judov v začetku leta 1942, po okupaciji Madžarske pa je se po začetnem obotavljanju deloma obrnil v drugo smer. To pa je bila predvsem posledica pritiska okoliščin v času, ko je ameriški predsednik Roosevelt od Nemčije zahteval brezpogojno kapitulacijo in s tem vsemu svetu naznanil, da Hitler izgublja vojno. Po ostranitvi Horthyja z regentskega položaja so se razmere spet spremenile, saj so na Madžarskem prevzeli oblast ideološki somišljeniki nemških nacionalsocialistov. Gl. Sakmyster, *Hungary's Admiral on Horseback. Miklós Horthy*, 380–400.

70 »Visoko madžarsko odlikovanje dr. Korošca«, *Slovenec*, 12. 12. 1940, 2.

življenja očitno pletel mreže, s katerimi bi okrepil jugoslovanski zunanjepolitični nevtralizem. To pa je bila tudi intenca velike večine ministrov v kraljevski vladi, ki kljub nesoglasju s Korošcem in nenehnemu načrtovanju njegove odstranitve iz ministrskega sveta nikoli ni zares poskusila izvesti njegove politične likvidacije.

Radica in Louis Adamič

Tretji sklop zanimanja Bogdana Radice za Slovence zadeva izseljence v Združenih državah Amerike med drugo svetovno vojno – zlasti Louisa Adamiča. Pisatelja hrvaški pričevalec že ob prihodu v novi svet ni imel samo za uspešnega in vplivnega ustvarjalca, temveč tudi za politično pomembno osebnost. Nanj ga je opozoril že Vladko Maček, ki je hotel preseči enostranskost srbskih diplomatov v Washingtonu. Slednjim Adamič ni bil pri srcu zaradi hude kritike politike kralja Aleksandra in njegove vlade v leta 1934 izdani knjigi *The Native's Return (Vrnitev v rodno deželo)*. Pisatelj tedaj ni populariziral le stališč in pogledov jugoslovanske skrajne levice, temveč tudi interpretacije stvarnosti, ki so se porajale v okviru Radičevega in Mačkovega sprva agrarističnega, nato pa čedalje bolj tudi vsenarodnega gibanja.

Radico je že na prvem srečanju z Adamičem presenetilo njegovo slabo obvladovanje slovenščine,⁷¹ ki je bilo razlog za to, da pisatelj ni rad javno nastopal v materinščini.⁷² Dalmatinski pričevalec se je tudi dovolj hitro prikopal do sklepa, da njegov

71 Verjetno je Radica, ki je dovolj dobro govoril slovensko, pričakoval pri pisatelju boljše obvladovanje materinščine. Adamič se je v slednji nemara lažje izražal pisno kot ustno. Pisma iz njegovega poznega obdobja kažejo, da je svoj prvi jezik obvladal v obliki, ki jo je ta imel v času njegovega odhoda v Ameriko.

72 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 253.

sogovornik nima temeljitejšega uvida v stvarnost rodne dežele, temveč da hitro podlega sugestijam. V mirnih časih so nanj vplivali komunisti, med drugo svetovno vojno pa Sava Kosanović.⁷³ Veliko vprašanje je, koliko so bile te ugotovitve točne, vsekakor pa je pisatelj svojo vednost o razmerah v »starem kraju« črpal iz drugih virov kakor Radica. Tudi njuno razumevanje problemov se je razlikovalo, medtem ko ju je družilo nasprotovanje načinu funkcioniranja Jugoslavije v času kralja Aleksandra.

Radica je srž Adamičevih prizadevanj v Ameriki razbral zelo hitro in točno: pisatelj je želel prispevati k temu, da bi se južnoslovanski izseljenci – zlasti Slovenci in Hrvatje – iz eksistencialnih robov nove domovine pomaknili proti središču. Bil je zagovornik kozmopolitanizacije Amerike, ki je poprej prisegala na anglosaške korenine (čeprav je največ njenih belih prebivalcev imelo nemške in irske prednike). Radikalna politika administracije Franklina D. Roosevelta, ki jo je pisatelj doživljal kot liberalno, se mu je zdela primeren trenutek za to.⁷⁴ Pritoževal pa se je, da sami izseljenci niso naklonjeni lastni deperiferizaciji; za njegovo vizijo popolne integracije v ameriško stvarnost, ki bi tudi njemu pomagala pri pisateljskem uspehu,⁷⁵ se niso ogrevali. Bili so preveč negotovi za tak podvig. Nekateri so gotovo še računali na vrnitev v »stari kraj«, kar številni pa so integrirali drugače, kakor si je zamišljal Adamič: vzpeli so

73 Ibid., 78.

74 Ibid.

75 Izseljencev iz južnoslovanskega prostora knjige Louisa Adamiča sprva niso zanimale; moral je vzpostaviti lastno prodajno mrežo, ki pa je bila pozneje uporabljena tudi za politično propagando. Koliko je bil sam pisatelj zaslužen za rekrutacijo komunističnih posrednikov, koliko pa so ga ti izkoristili, zaenkrat ostaja še odprto vprašanje. O strukturi Adamičevih akviziterjev in propagandistov gl. Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 78.

se po klasičnih pravilih dežele pionirjev, ne po novih, ki jih je v spopadu z »ekonomskimi rojalisti«⁷⁶ uveljavljala široka rooseveltovska koalicija oziroma prenovljena Demokratska stranka. Posamezniki so tudi v Združenih državah ohranjali nekatere elemente pripadnosti iz prvotne domovine: literarno dejavni Ivan Molek se je z Louisom Adamičem, denimo, razšel, saj ni hotel imeti nič z njegovimi prokomunističnimi stališči – čeprav je vsekakor bil levičar oziroma socialist.⁷⁷ Nasploh pa so slovenske skupnosti v ZDA na Radico napravile pozitiven vtis: sestavljali so jih mirni in urejeni ljudje, pa naj so pripadali liberalni ali katoliški struji. Očitno tudi dovolj redki socialisti niso izstopali iz splošnih značilnosti skupnosti. Za razliko od Srbov in Hrvatov Slovenci v svojih vrstah neposredno pred aprilsko vojno 1941 niso imeli omembe vrednega števila odkritih komunističnih agentov in agitatorjev. Pa tudi ne separatistov in neomajnih nacionalistov, ki bi terjali razbitje Jugoslavije.⁷⁸

Adamič je v času, ko se je srečeval z Radico, mislil ne samo na kozmopolitanizacijo Združenih držav, temveč tudi na amerikanizacijo sveta. Knjiga *Two-Way Passage (Dvosmerni prehod)*, ki je izšla leta 1941, je zagovarjala idejo, da bi se izseljenci v novi svet oziroma njihovi potomci podali v stare domovine ter jim prinesli idealizem, odprtost in širino osrednje sile zahodne poloble. Kot tak – pa tudi kot član Komiteja za obrambo Amerike s pošiljanjem pomoči zaveznikom⁷⁹ in eden

76 Conrad Black, *Franklin Delano Roosevelt. Champion of Freedom* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2003), 384, 385.

77 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 88–89, 254.

78 *Ibid.*, 86–87.

79 Komite za obrambo Amerike s pošiljanjem pomoči zaveznikom je nastopal proti izolacionistom; ob Adamiču ga je v javnosti predstavljalo še nekaj uglednih pisateljev (nobelovec Eugene O'Neill, Robert Sherwood), finančnikov (Herbert Lehman, J. P. Morgan), zgodovinarjev in športnikov. Med politikami so takšno linijo najvneteje zagovarjali vojni minister

dejavnějšíh ustvarjalcev, ki so se združili v Pisateljski vojni odbor⁸⁰ – je postal zanimiv celo za Eleanor Roosevelt. Aktivistična prva dama je za Adamičeve ideje zainteresirala tudi predsednika. Slednji je bil njen soprog tedaj pravzaprav le še formalno, vsekakor pa ga je z ženo vezalo izjemno učinkovito in navdihujoče politično partnerstvo.⁸¹

Predsednik Roosevelt se je v tistem času – po tretji izvoilitvi – že oziral v prihodnost. V letni poslanici kongresu v začetku januarja 1941 je pojasnil, kako si jo predstavlja: na celotni zemeljski obli je treba uveljaviti svobodo izražanja in verovanja (mišljenja) ter prostost pred stisko in strahom.⁸² Da bi bilo mogoče ustvariti ameriški sen, je uradni Washington z zakonom o najemu in zakupu prevzel finančno breme britanskega vojskovanja s Hitlerjem,⁸³ hkrati pa je njihov odločni krmar – Thomas Mann ga je imenoval kar Cezar v invalidskem vozičku⁸⁴ – snoval načrte, kako na srečanju z usodo, ki ga je

in bivši državni sekretar Henry L. Stimson, kongresnik J. W. Fullbright in poznejši Trumanov zunanji minister Dean Acheson. Gl. David J. Bercuson in Holger H. Herwig, *One Christmas in Washington. Churchill and Roosevelt Forge the Grand Alliance* (London: Phoenix, 2006), 57.

80 Pisateljski vojni odbor se je formalno vzpostavil po napadu na Pearl Harbor; imel je namen intelektualno podpreti napore ZDA v vojni. Poprejšnje delovanje deloma iskreno nevtralističnega, mestoma pa tudi silam osi naklonjenega gibanja *America First* je namreč zapustilo določene brazgotine v javnem mnenju – zlasti kar zadeva cilje bojevanja.

81 Gl. Doris Kearns Goodwin, *No Ordinary Time. Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War II* (New York: Touchstone, 1995).

82 Susan Dunn, *A Blueprint for War. FDR and the Hundred Days That Mobilized America* (New Haven, London: Yale University Press, 2018), 92–96.

83 Michael Fullilove, *Rendezvous with Destiny. How Franklin D. Roosevelt and Five Extraordinary Men Took America into the War and into the World* (New York: The Penguin Press, 2013), 199–250.

84 Ronald Hayman, *Thomas Mann. A Biography* (London: Bloomsbury, 1997), 495.

napovedal že leta 1936,⁸⁵ priti do zaželenega cilja.⁸⁶ Menil je, da bo njegov odločilni partner pri tem prvi minister kralja Jurija VI. Winston Churchill, ki ga je med prvim osebnim srečanjem po začetku druge svetovne vojne v pismu daljni sorodnici in zaupnici Margaret (Daisy) Suckley z dne 5. avgusta 1941 značilno označil za neznansko vitalno osebnost – za nekakšnega britanskega ustreznika legendarnemu newyorškemu županu Fiorellu La Guardi!⁸⁷

Nezanemarljiva težava pa je seveda bila v tem, da je predsednik vlade v Londonu v Ameriki poosebljal tradicionalizem, čeprav je na Otoku njegova nacionalna (koncentracijska) vlada zaradi vojne morala vpeljati marsikatero novost. Roosevelt in njegova soproga sta ob Churchillovem obisku v Washingtonu ob koncu leta 1941 in v začetku 1942 očitno skušala vzpodbuditi razpravo o prihodnosti, zato sta bila na večerjo z visokim gostom iz Evrope vabljeni tudi Louis Adamič in njegova žena Stella. Britanski gost je že prej dobil knjigo *Two-Way Passage*, ki naj bi pomagala k tvornosti pogovora o novih idejah. Za pisatelja, ki se je zavzemal za pomoč antihitlerjanskim državam, bi lahko bilo povabilo na večerjo s Churchillom tudi priznanje, da je dobro opravil svoje antiizolacionistično delo. A njegovo

85 Black, *Franklin Delano Roosevelt*, 385.

86 Predsednik Roosevelt je v Casablanci leta 1943 razglasil, da je vojni cilj brezpogojna kapitulacija Nemčije, Italije in Japonske; to ne pomeni uničenja njihovih prebivalcev, temveč onemogočenje filozofije, ki se v teh deželah utemeljuje na podjarmljanju drugih. Šele potem bo mogoče oblikovati svet, ki bo skladen z ideali štirih svoboščin. Gl. H. W. Brands, *Traitor to His Class. The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt* (New York: Doubleday, 2008), 705.

87 Primerjava je pomenljiva zato, ker je bil tudi La Guardia drugačne strankarske pripadnosti kot predsednik Roosevelt. Gl. Geoffrey C. Ward (ur.), *Closest Companion. The Unknown Story of the Intimate Friendship between Franklin Roosevelt and Margaret Suckley* (New York: Simon & Schuster, 2009), 141.

nastopanje, ki ga je spremljalo Rooseveltovo vzpodbujanje britanskega premierja k razumevanju drugačnih pogledov od tradicionalnih, je v veliki meri skazilo večer. Churchill, ki se je zavedal britanske odvisnosti od ameriške pomoči, je obsedel kot Buda.⁸⁸

Pisatelj je pozneje v knjigi *Dinner at the White House* (*Večerja v Beli hiši*) popisal srečanje z Rooseveltom in Churchillom in svoj odnos do koncepta »nega sveta« Wendella L. Willkieja.⁸⁹ Toda v isti sapi je obtožil britanskega premierja, da je politiko svoje države podredil osebnim kapitalnim interesom.⁹⁰ Adamič je namreč zatrdil, da naj bi bila britanska ravnanja v Grčiji vsaj deloma motivirana z interesi banke Hambro, o kateri je bralcem povedal, da je pomemben kreditor te balkanske

88 Louis Adamic, *Dinner at the White House* (New York, London: Harper & Brothers Publishers, 1946), 67.

89 Wendell L. Willkie je bil na predsedniških volitvah leta 1940 republikanski izzivalec Franklina D. Roosevelta. Zavzemal se je za podporo antihitlerjanskim državam, s čimer je prekaljenemu tekmecu, ki je prav tako bil intervencionist, omogočil nastopati v vlogi kandidata miru. Predsednik Roosevelt je poudarjal, da ameriških vojakov ne bo pošiljal v tuje vojne. To je pomenilo, da bo moral čakati na sovražni napad – do katerega je potem res prišlo. Aprila 1943 je Willkie izdal knjigo *One World*, ki je doživela velikanski recepcijski uspeh. Zagovarjal je likvidacijo imperializma in postavitev sveta na nove osnove.

90 Obtožbo je mogoče bralcu, ki mu ni dosegljiv kateri od prvih prodanih izvodov knjige *Dinner at the White House*, rekonstruirati na podlagi časnikarskih poročil o pravdi med Churchillom in Adamičevim založnikom. Pozneje v obtok spuščeni primerki dela so namreč imeli novo (vlepljeno) 151. in 152. stran. Razliko med njo in ostalim delom knjige je mogoče videti tudi v različnih razmikih med vrsticami in kakovosti papirja. Na kritičnem mestu se omenja znani filmar George P. Skouras, ki mu je Adamič posvetil svoj tekst. Kratko, a jasno časnikarsko sporočilo o spornem pasusu je dosegljivo v: »Publishers pay Damages to Mr. Churchill«, *Glen Innes Examiner*, 16. 1. 1947, 1. Citirani list, ki je izhajal v Avstraliji, dokazuje svetovno odmevnost in pomembnost pravde.

države ter hkrati nespregledljivo pomembna za premoženjsko blagostanje Winstona Churchilla. Ker te izjave ni bilo mogoče dokazati, je bil založnik *Harper & Brothers* razžaljenemu državniku dolžan plačati odškodnino v višini 5.000 funtov.⁹¹ To za tedanje čase ni bila zanemarljiva vsota.

Adamič je zaradi škode, ki jo je povzročil svojemu založniku, izpadel iz kroga avtorjev ene najbolj priznanih izdajatelj-skih hiš anglosaškega sveta, kar je najbolj škodovalo njemu samemu. Spet je zdrsnil v negotov položaj pisatelja posebnih tem in določenega sloja. Intelektualnemu jedru kulturno-političnega *establishmenta* novega sveta je namreč bil najbližje, ko je postal znan kot zagovornik kozmopolitskega amerikanizma. Toda do tako uglednega položaja je lahko prišel le v določenem zgodovinskem trenutku – v rooseveltovski epohi, ki ji je na paradoksalen način pripadal tudi predsednikov republikanski nasprotnik Willkie. V zadnjih letih pa se je vrnil v svoj izhodiščni avtorski položaj. Zanj je spet veljala oznaka Lewisa Gannetta, ki je v priznavalnem zapisu o njegovem delu hvalil avtentičnost, vendar ga je štel za *bohunka*,⁹² ki je to tudi ostal. Adamič je bil po drugi svetovni vojni, v času cvetočega Trumanovega Fair Deal, spet glas manjšine. A ta tedaj ni bila več opredeljena slojno, z delavstvom, temveč s politično usmeritvijo: Jugoslavija pod vodstvom maršala Tita je postala

91 Tudi Radica v spominih poroča o Adamičevem zdrsu, vendar navaja višino odškodnine v dolarjih (20.000). Dalmatinski pričevalec je tudi v ameriškem tisku priobčil svoj obračun z Adamičevim pričevanjem; za to je izbral ostro protikomunistično glasilo *Plain Talk*, ki ga je urejal Isaac Don Levine, financiral pa Alfred Kohlberg. Gl. Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 156, 157.

92 *Bohunk* je oznaka za srednjeevropskega, zlasti češkega priseljence v ZDA; ima neutajljivo slabšalen prizvok. Gannett ni imel namena biti žaljiv, saj je zgolj želel poudariti Adamičevo pristnost pri tematizaciji proletarskega življenja.

zanj malone obljubljen dežela. Ker pa se je krušila in podirala tudi pisateljeva zveza z ženo Stello, ki mu je pomagala pri delovanju rokopisov,⁹³ je bil v čedalje večjih škripcih. Tegobam pri iskanju novih založnikov so se pridružile še osebne stiske ...

Radica je Adamiču ob knjižni tematizaciji večerje v Beli hiši, ki se je za pisatelja končala katastrofalno – celo gospa Roosevelt je bila prisiljena ugotoviti, da gost iz Milforda ni dojel, zakaj je bil povabljen na dogodek v sklopu enega najpomembnejših državniških srečanj v 20. stoletju⁹⁴ –, očitil nič manj kakor pričevanjsko nezvestobo. Manj pomembno se mu je zdelo to, kar je zadevalo njega samega. Pisatelj je namreč v knjigi trdil, da sta se z ženo za obisk Bele hiše preoblekla na železniški postaji, dejansko pa sta se pri Radici, nakar ju je ta s svojim avtomobilom odpeljal v Belo hišo.⁹⁵ Pomembnejše je bilo to, da je Adamič zamolčal, da se je pred odhodom k predsedniku pogovarjal s polkovnikom Mirkom Burio/Burjo, ki je bil vojaški ataše na jugoslovanskem poslanstvu v Washingtonu.⁹⁶ Pisatelj, ki ni vedel, da se bo srečal tudi s Churchillom, je namreč želel informacije o generalu Dragoljubu M. Mihailoviću in njegovem gibanju –

93 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 256.

94 Gl. Bercuson in Herwig, *One Christmas in Washington*, 257; Eleanor Roosevelt, *The Autobiography of Eleanor Roosevelt* (London: Zed Books, 2018), 285. Churchillov obisk v novem svetu ob koncu leta 1941 in začetku 1942 je bil pomemben zato, ker sta se voditelja največjih demokracij odločila, da je ključni sovražnik Hitler in ne Japonska. Gl. James MacGregor Burns, *Roosevelt. The Soldier of Freedom* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), 175–190. Adamič je menil, da je osrednja tema pogovora njegova knjiga *Two-Way Passage*.

95 Adamič je trdil, da sta se on in žena v Belo hišo peljala s taksijem. Gl. Adamic, *Dinner at the White House*, 7, 8.

96 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 108. Adamič pozneje ni hotel nič vedeti o svojem pozitivnem mnenju o Mihailoviću; legenda o četniškem vodji je bila po njegovi oznaki prevara jugoslovanske vlade v begunstvu. Gl. Adamic, *Dinner at the White House*, 165.

da bi ga čimbolj učinkovito podprl pri vrhovnem poveljniku oboroženih sil ZDA!⁹⁷ Adamič je Burjo, ki četniškega voditelja osebno ni poznal in je dvomil, da so njegovi uspehi tako veliki, kot se je o njih poročalo – v tem smislu se je posebej angažiral pesnik in diplomat Rastko Petrović –, celo vprašal, če bi bil sam pripravljen podpreti delovanje zaveznikov na jugoslovanskem terenu. Polkovnik je po posvetu z Radico na to pristal, nakar je slednji še poudaril potrebo, da se Roosevelt seznaní s pristranskostjo srbskih krogov na poslaništvu,⁹⁸ kjer je vse niti držal v rokah vodja diplomatske misije Konstantin Fotić. Adamič je tedaj gibanje generala Dragoljuba M. Mihailovića štel za demokratično silo. Menil je, da ga Fotić in njegov krog napačno predstavljata kot reprezentanta srbstva, kakršno je v jugoslovanski politiki prevladovalo pred drugo svetovno vojno.⁹⁹

Radica pripoveduje, da se je Adamič vrnil iz Bele hiše z mešanimi občutki; dejansko zaradi razburjenja ni skoraj nič jedel – ob tem pa se je soočil s Churchillom, ki je bil o razmerah v Jugoslaviji obveščen iz svojih virov. Pisatelj ob spoznanju, da zadeve v stari domovini niso samo njena in ameriška stvar, temveč zadevajo tudi odnose med vodilnimi silami protiosnega zavezništva, ni reagiral z diplomatsko zadržanostjo. Adamič ni razumel vse kompleksnosti odnosov na mednarodni politični sceni,¹⁰⁰ očitno pa se je za Jugoslavijo čutil odgovornega zato, ker je pred pristopom uradnega Beograda k trojnemu paktu pošiljal Vladku Mačku telegrame o potrebi odpora Hitlerju in Mussoliniju.¹⁰¹ Poleg tega je pisatelja na pogovoru v Beli hiši ovirala govorna napaka. Po drugi strani pa je bil Adamič

97 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 154.

98 Ibid., 154.

99 Ibid., 153.

100 Ibid., 155.

101 Ibid., 107.

vesel, ker je Roosevelt pokazal zanimanje za njegovo idejo o pošiljanju Američanov s koreninami v evropskih deželah v stare domovine.

Ker sta se pisatelj in njegova soproga po srečanju z Rooseveltom in Churchillom vrnila k Radici – kjer je bil še zmerom tudi polkovnik Burja¹⁰² –, je pričevanje v knjigi *Živjeti – nedoživjeti* pomembno dopolnilo h knjigi *Večerja v Beli hiši*.¹⁰³ Vendar je treba biti ob tem tudi previden, saj dalmatinski memoarist zatrdi, da je vse presenetila prisotnost britanskega premierja v Beli hiši, ker da o tem časopisi o njegovem prihodu v novi svet še niso poročali.¹⁰⁴ To pa seveda ne drži, saj je Churchill decembra 1941 nastopil celo v ameriškem kongresu, prižgal pa je tudi luči na božičnem drevesu pred Belo hišo. Morda je Radica čez leta, ko je pisal spomine, pomešal vrstni red dogodkov, saj je bil datum odhoda visokega gosta iz ZDA zaradi varnostnih razlogov prikrivan. Churchill je namreč potoval z novo bojno ladjo *Duke of York*, ki bi v primeru objave premierjevega slovesa od novega sveta mogla biti izpostavljena lovu nemških podmornic.

Adamič in Radica sta med drugo svetovno vojno sodelovala v razkrinkavanju propagande kroga poslanika Fotića, ki se je pod vtisom naglega zloma kraljevskih armad aprila 1941 in divjanja ustaških skrajnežev v Pavelićevi NDH povsem odvrnil od Jugoslavije ter se zavzemal za oblikovanje srbske države na večini ozemlja kraljevine Karađorđevićev. Akcije washingtonskih diplomatov Petra II. so dejansko bile uperjene proti interesom monarhije, ki so jo nominalno zastopali, to pa je usodno

102 Ibid., 155.

103 Adamič je v svoji knjigi poročal, da so v Beli hiši govorili o odnosu do prišlekov iz osnih držav v ZDA, o bivših monarhijah in težavah v Latinski Ameriki ter o imperializmu in odnosu do Britancev pri pripadnikih različnih narodov. Gl. Adamič, *Dinner at the White House*, 33–73.

104 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 155.

slabilo slovenska in hrvaška pričakovanja glede spremembe meja na zahodu – proti Italiji. Fotićev krog je imel pri svoji propagandi nekaj uspeha, saj je predsednik Roosevelt nekoč izrazil mnenje, da Srbi in Hrvati nimajo ničesar skupnega;¹⁰⁵ sodil je, da ni čisto samoumevno, ali naj še živijo pod skupno državno streho.

Vendar so se manevri washingtonskih diplomatov kralja Petra II. nazadnje izjalovili. Nekoliko tudi zaradi njihove nespretnosti. Dragoljub M. Mihailović je namreč v očeh marsikoga obveljal za svojevrstnega Robina Hooda, film o četnikih, ki je bil premierno prikazan na Broadwayu 19. marca 1943, pa se je zdel balkanski *western*.¹⁰⁶ Na ameriško elito tako konceptualiziran prikaz dogajanja v Jugoslaviji ni mogel imeti večjega vpliva, pri množicah pa bi lahko bilo drugače. Vendar ni bilo. Nazadnje je Fotićev krog v svoje anale vknjižil poraz,¹⁰⁷ saj je zlasti Velika Britanija, ki je leta 1941 po aprilski vojni sprejela kraljevsko vlado, ostajala zainteresirana za obnovljeno – in ne v povečano Srbijo spremenjeno – državo. Njegovim naporom so v emigraciji nasprotovali federalistično usmerjeni politiki in celo nekateri unitaristi (Petar R. Živković, Božidar Maksimović - Kundak, Krsta Lj. Miletić).¹⁰⁸ Fotić kljub sprva čvrstemu položaju v Washingtonu ni bil uspešen pri pridobivanju naklonjenosti v javnem prostoru, saj je poudarjal, da po vojni ne bo nikakršne Jugoslavije, temveč samo Velika Srbija,¹⁰⁹ kar v protiosni koaliciji, katere temeljni dokument je

105 Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History* (New York: Grosset and Dunlap, 1961), 711.

106 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 152.

107 Fotić je svoje videnje dogajanj predstavil v memoarsko obarvani knjigi *The War We Lost. Yugoslavia's Tragedy and the Failure of the West*, ki je izšla leta 1948 v New Yorku.

108 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 148, 149.

109 Ibid., 204, 205

bila Atlantska listina,¹¹⁰ načeloma ni moglo naleteti na javno odobravanje. Izidor Cankar je v Kanadi po mnenju Bogdana Radice deloval mnogo bolje – naravneje –, čeprav se ni mogel pohvaliti z dolgo diplomatsko kariero.¹¹¹ Seveda je odločno zastopal celovitost države.

Adamič ni nasprotoval jugoslovanskemu poslaništvu v Washingtonu samo zaradi nerazpoloženja do kralja Aleksandra in njegove vladavine pred drugo svetovno vojno, temveč zaradi brezperspektivnosti države, v kateri bi po vnovični vzpostavitvi miru o vsem bistvenem odločali le Srbi. Prav tako se je zavedal, da Fotić in njegov krog slabita možnosti za narodnostni liniji ustrežajočo razmejitev ob obalah severnega Jadrana in v sosednjih predelih. Partizansko gibanje pod vodstvom maršala Tita se mu je zdelo primerno jamstvo za to, da se jugoslovanska država konsolidira na znotraj in da se uresničijo njene zunanjepolitične aspiracije. O komunistih, ki jih je podpiral kot prihodnjo vladajočo silo v stari domovini, ni gojil utvar, s kakršnimi so se slepili liberalni in humanistično usmerjeni duhovi na Zahodu: vedel je, da orožja ne bodo uporabljali samo v boju proti okupatorju, temveč tudi proti vsem, ki jih bodo šteli za sovražnike. Preden se je Radica vrnil v domovino, ga je Adamič namreč posvaril, naj ne bo moralist: prevzem oblasti bo »*strašan, gorak i krvav*«. Od svojega dalmatinskega soborca za mednarodno priznanje partizanskega gibanja pod vodstvom komunistov je terjal, da se osvobodi predsodkov; vse, kar se bo zgodilo, bo normalno. Pisatelj se ni zavzemal za to, da bi bili revolucionarni marksisti bolj humani kakor

110 Atlantska listina je obljubljala nepriznavanje teritorialnih sprememb v mednarodni politiki – razen v primeru soglasja prizadetih ljudi. Ker med vojno slednjih sploh ni bilo mogoče konzultirati, zavzemanje za razpuščanje držav ni moglo naleteti na pozitiven sprejem v ZDA, Veliki Britaniji in dominionih njene krone ter med begunskimi vladami.

111 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 202.

kapitalisti,¹¹² čeprav so obljubljali boljši svet. Adamič je prav tako vedel, da so komunisti sumničavi in da verjamejo samo svojim pristašem. Radica se je pozneje začel celo spraševati, ali avtor *Dinamita* in *Večerje v Beli hiši* zaradi globoke poučenosti o vsem tem, kar je v domovini zares videl na lastne oči, ni le marksist, temveč tudi član partije. Kljub temu pa pisatelja, ki je ironiziral Ferrerov koncept legitimitete¹¹³ in mu s tem odkrito vrgel ideološko rokavico v obraz,¹¹⁴ niti pri zaslišanju pred senatsko komisijo leta 1946 ni označil za organiziranega komunista, saj za to ni imel neposrednega dokaza. Štel ga je le za vernika v marksizmu, ki ne bi naredil nič, da se ohranijo civilizacijske pridobitve demokracije in liberalizma.¹¹⁵

Vsemu temu navkljub pa je Adamič v spominih Bogdana Radice obravnavan mnogo prijazneje kot, denimo, Jovan Dučić, ki je dalmatinskemu pričevalcu v Španiji pomagal na poti v novi svet. Srbski pesnik diplomat, ki je užival v pompoznem nastopanju ter lansiral vrsto legend o svojem poreklu in podvigih – pri čemer mu je uspelo prikriti celo pravo rojstno letnico –, je bil zanj rasist in pod bleščečo glazuro primitivec.¹¹⁶ Za takšno sodbo Dučićeve pozne pesmi in spisi, ki so nastali v Ameriki ob vesteh o pobojih Srbov v Paveličevi državi, niti niso bili odločilni ...

112 Ibid., 258, 259.

113 Adamic, *Dinner at the White House*, 157.

114 Zelo je mogoče dvomiti, da bi Adamič brez pogovorov z Radico poznal ideje Guglielma Ferrera. Ker je pisatelj menil, da bi s sprejemanjem maršala Tita koncept človekovih pravic prevladal nad načelom legitimitete, je več kot očitno, da je prikrival svojo vednost o komunističnih metodah, o katerih je govoril dalmatinskemu pričevalcu. Prim. Adamic, *Dinner at the White House*, 164.

115 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 259.

116 Ibid., 47–52.

Po letu 1945

Radica se je s Slovenci srečeval tudi po prihodu v Jugoslavijo aprila 1945. V spominu mu je ostalo srečanje s Kardeljem, h kateremu mu je vsaj dvakrat naročal iti Josip Smodlaka¹¹⁷ – nekdanji glasnik najjužnejše cislajtanske kronovine, ki mu je Hermann Bahr postavil spomenik v svojem *Dalmatinskem popotovanju*.¹¹⁸ Podpredsednik vlade maršala Tita in njen minister za konstituantno na obiskovalca, ki je imel za seboj pogovore s Thomasom Mannom, Paulom Valeryjem, Andréjem Gidom, Benedettom Crocejem, Carlom Sforzem, Luigijem Pirandellom in mnogimi drugimi velikani duha in srca, ni napravil posebnega vtisa: zdel se mu je negotov, čeprav je demonstriral dobro poznavanje svetovnih razmer in problemov. Pa vendar je ostal, kar je bil – učitelj. Kardelj je svojemu obiskovalcu nekoliko dolgočasno dociral o politiki nove Jugoslavije, prav tako pa je bil prepričan o nujnosti končnega propada ameriškega kapitalizma. Pretkani komunistični prvak je sodil, da morajo revolucionarji z vrhov in globeli Balkana slednjega kar najkoristneje izrabiti. Svetovljanski gost je Kardelja, ki je bil poln velikopoteznih načrtov, prepričeval, da ima delavstvo v ZDA vse, kar bi mu lahko dal komunizem, vendar sogovornika ni premaknil niti za ped. Vodilni Titov ideolog je menil, da bodo tudi v novem svetu sledili marksistični severnici, če bodo v Jugoslaviji – in verjetno tudi drugod v Evropi – vztrajali pri zagledanosti vanjo. Po drugi strani pa se je Kardelj zelo bal UNRRE, ki bi zaradi preprečevanja skrajnega pomanjkanja v svetu lahko prebudila simpatije do Amerike. Zato so komunisti v Jugoslaviji lagali,

117 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 294, 301. Smodlaka je Radici dejal nekaj podobnega kot Adamič – da se v novi stvarnosti ne sme ozirati na kakšne posamične krivice. Sprejemanje revolucije je očitno tudi ljudi s poprej trdnimi ideali povsem spremenilo.

118 Bahr, *Dalmatinische Reise*.

da organizacija Združenih narodov za pomoč in obnovo, ki so jo že 9. novembra 1943 po velikih prizadevanjih predsednika Roosevelta ustanovile zavezniške sile,¹¹⁹ v glavnem distribuira, kar prispeva Sovjetska zveza. Kardelj se je zavedal, da ZDA ni mogoče premagati na ekonomski ravni – kar je dejansko postavljalo pod vprašaj smiselnost graditve komunizma –, zato pa je bil prepričan, da lahko revolucionarni marksisti triumfirajo v političnem smislu.¹²⁰ Radica je imel občutek, da ga hoče sogovornik prevzgojiti. Ker se je Kardelju zdelo, da bo pri tem uspešen, ni nasprotoval njegovi vrnitvi na Zahod.

Dalmatinski pričevalec tudi dovolj podrobno opisuje, kako je Titova Jugoslavija rušila vse mostove do nekomunističnih zaveznikov. Celo komemorativno počastitev predsednika Roosevelta je režim izkoristil za blatenje velikega pokojnika in države, ki jo je zmagovito vodil skozi vrtince svetovne gospodarske krize in valove druge svetovne vojne.¹²¹ Nazadnje je komunistično politiko zaostrovanja spregledal celo Josip Smoldaka, ki je postal jugoslovanski predstavnik pri zavezniškem poveljstvu v Rimu: v svojih nekdanjih tovariših iz časa vojne je prepoznal fanatike, ki jim ni mar ne za ljudi ne za domačo deželo.¹²² Politični veteran je obsojal pomore nasprotnikov režima

119 Duane Tananbaum, *Herbert H. Lehman. A Political Biography* (Albany: State University of New York Press, 2016), 187. UNRRA je nastala na podlagi miselnosti, ki jo je uveljavil Rooseveltov New Deal; leta 1940 so bile njegove temeljne ideje do določene mere sprejete tudi že v dobrišem delu Republikanske stranke. Gl. William E. Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal 1932–1940* (New York: Harper Perennial Edition, 2009), 299–325.

120 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 301, 302.

121 Ibid., 346, 347.

122 Anamneza Josipa Smoldake se je izkazala za pravilno; poleti 1946, ko je potekala mirovna konferenca v Parizu, so se odnosi med Jugoslavijo in ZDA zaostрили do vrelišča, saj je beograjski režim začel napadati neoborožena ameriška letala, ki so zašla v zračni prostor pod njegovim

in imel skrajno malo razumevanja za revolucijo; agresivni nastopi Edvarda Kardelja in umirjeni Alcideja de Gasperija na mednarodni sceni so po njegovi sodbi v prizadevanjih za rešitev mejnega vprašanja med jadranskima sosedama škodovali uradnemu Beogradu, Rimu pa koristili.¹²³ Smodlaka, ki je razmeroma hitro snel rožna očala pri motrenju revolucionarne stvarnosti, je napovedoval, da Jugoslavija zaradi agresivnega nastopaštva in nasilnosti ne bo dobila Trsta. Kljub temu pa je stari dalmatinski politik upal, da se še da kaj storiti v drugih, zlasti humanitarnih vprašanjih. Radici je svetoval, da po vrnitvi v Ameriko za intervencijo pri Kardelju, ki je sicer med Titovimi sodelavci najbolj nezaupljiv, pridobi Louisa Adamiča.¹²⁴ Toda pogovor s slednjim ni rodil pričakovanega sadu: pisatelj je bil ves zavzet za komunistično Jugoslavijo in ni sprejemal kritike njenih ravnanj. O svojem medvojnem somišljeniku je začel širiti črno propagando, ki je bila skladna s težnjami tiska pod nadzorom beograjskega režima.

Radici je v ZDA kljub Adamičevim potezam že v letih 1946 in 1947 uspelo pritegniti zanimanje medijev: politična klima se je medtem povsem spremenila.¹²⁵ Sprva je bila precej odmevna njegova obtožba Titovega javnega tožilca Joža Vilfana, da je moralno odgovoren za smrt ali uničenje življenja kar pol milijona ljudi.¹²⁶ Toda zaradi spora med moskovskim in beo-

nadzorom. Gl. James F. Byrnes, *Speaking Frankly* (London, New York: Harper & Brothers, 1947), 144–146.

123 Ibid., 127, 128.

124 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 376–379.

125 Prim. Frank Costigliola, *Roosevelt's Lost Alliances. How Personal Politics Helped to Start the Cold War* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012), 312–428.

126 Radica je med največje žrtve režima prišteval tudi ljudi, ki so bili obsojeni na dosmrtno ječo. Gl. Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 396, 397.

grajskim politbirojem njegova kritika komunistične diktature v Jugoslaviji kakšnega večjega učinka ni imela. Radica je bil večinoma deležen le osebnih zmagoslavij: tako mu je Stojan Pribičević priznal, da je imel prav – čeprav ga je neposredno po tem, ko je izbral svobodo, označil za izdajalca.¹²⁷ Dodaten razlog za njegovo nevplivnost pa je bilo dejstvo, da je naredil križ čez Jugoslavijo, ne samo čez njen režim. Zavzemanje za samostojno Hrvaško nikogar, ki je v času hladne vojne kreiral zunanjo politiko ZDA, ni moglo pritegovati.

Nekakšno slovo Bogdana Radice od Slovencev je po njegovi odpovedi jugoslovanskemu okviru predstavljala smrt Louisa Adamiča. Pisatelj, ki po drugi svetovni vojni ni doživel hudih preizkušenj samo zaradi široko odmevnega poraza v sodnem spopadu z Winstonom Churchillom, temveč tudi zaradi podpore dolgoročno neperspektivnim progresivistom pod vodstvom drugega Rooseveltovega podpredsednika Henryja A. Wallacea,¹²⁸ je po izbruhu spora med Stalinom in Titom poskušal posredovati med obema komunističnima mogočnikoma ter s tem povečal sume o svoji povezanosti s komunističnim podtalnim micelijem. Vendar pisatelju sovjetska diplomacija ni izdala vizuma za obisk Moskve.¹²⁹ Adamič je s takšnimi potezami, ki so izdajale velikanško precenjevanje lastnega pomena – po izgubljeni sodni bitki okoli *Večerje v Beli hiši* njegov ugled med progresivističnimi radikali ni mogel občutneje narasti –, okrepil sume, da ni zgolj možganski trust »ameriško-slovanskega gibanja«,¹³⁰ temveč da

127 Ibid., 407.

128 Henry Wallace je kot predsedniški kandidat Progresivne stranke na volitvah leta 1948 dobil le 2,4 odstotka neposrednih glasov. Gl. Jules Witcover, *The American Vice Presidency. From Irrelevance to Power* (Washington: Smithsonian Books, 2014), 324.

129 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 447, 448.

130 Tako je Adamiča označil Radica. Gl. John P. Enyeart, *Smrt fašizmu. Boj Louisa Adamiča za demokracijo* (Ljubljana: Sophia, 2020), 192.

je tudi zainteresiran za planetarni uspeh marksistične politike. V času naraščajočega nerazpoloženja proti levičarskemu ekstremizmu in ekspanzionizmu je to bila zelo resna stvar. ZDA so namreč sprejele ideološki spopad s komunizmom: intelektualna tehtnica, ki je v novem svetu med New Dealom in drugo svetovno vojno močno zanihala v liberalno smer, se je začela nagibati drugam. Thomas Mann se je bal, da bo odločni odgovor na izziv skrajne levice, ki je spreminjal politično klimo v novem svetu, načel celo sólo ameriško demokracijo.¹³¹

Vznik najrazličnejših organov za pretres protiameriških dejavnosti je v času prvega, po Rooseveltu podedovanega mandata Harryja S. Trumana hitro postal izrazilo duha časa: spoznanje, da se komunisti niso odpovedali želji po planetarni hegemoniji, pri mnogih ljudeh ni prebudilo zgolj skrbi, temveč kar paniko. Da se je tudi Adamič znašel v fokusu zanimanja struktur, ki jih je skrbela varnost demokratičnega sveta, ni nič čudnega. Radica je v svojem pričanju pred podkomitejem Pravosodnega odbora za priselitve in naturalizacijo, ki ga je vodil protirooseveltovski demokrat Pat McCarran, pričal, da pisatelj sodeluje v delu komunističnih gibanj med slovanskimi

Navedena študija vsekakor močno pretirava v sodbi, da se je pisatelj kar navprek zavzemal za demokracijo, saj se po drugi svetovni vojni ni trudil za njeno uveljavitev v stari domovini. Ker je Adamič v stikih z nekaterimi rojaki tudi dal vedeti, da se zaveda velikih prednosti ameriškega načina življenja, je njegovo ravnanje še toliko bolj problematično. Mira Mihelič o tem odkrito pričuje v svojih spominih: pisatelj je kritiziral njen prikaz življenja v novem svetu kot netočen – čeprav je bil narejen na podlagi njegovega *Dinamita*. Gl. Mira Mihelič, *Ure mojih dni. Spomini* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1985), 190–194. Prav tako Adamič ni zagovarjal samo stališč, ki jih je proklamirala ameriška zunanja politika, na kar namiguje Enyeartova študija; misel, da bi posredoval med moskovskim in beograjskim politbirojem, je bila uradnemu Washingtonu zagotovo tuja.

131 Hayman, *Thomas Mann. A Biography*, 546.

imigranti, iz tega pa so nekateri naredili sklep, da je bodisi član partije bodisi njen nevaren sopotnik. Protimarksističnemu politiku iz Nevade, ki mu je bil zelo pri srcu general Franco, ni pa mu bilo nerodno jadrati niti po motnih antisemitskih vodah, je potem uspelo spremeniti politiko sprejemanja novih naseljencev in podeljevanja državljanstva v ZDA. Slednjo je pomagal povezati z vprašanjem nazorske oziroma politične usmerjenosti. Po drugi strani pa se je z njegovimi intervencijami olajšalo priseljevanje iz neevropskih in nebelskih dežel, kar je bila velika sprememba glede na prejšnje stanje. A senatorju McCarranu zaradi odpora administracije Harryja S. Trumana, ki je liberalizem v zunanji politiki uspešno križala s protikomunizmom,¹³² v notranji pa je tračnice začela naravnati proti konservativizmu, še zdaleč ni uspelo uveljaviti vseh svojih radikalnih zamisli.

Adamič se je v zadnjih letih boril za pisateljsko preživetje: Radica je sodil, da je bila njegova zadnja knjiga *The Eagle and the Roots (Orel in korenine)* ustvarjena z ambicijo po izpodrinjenju standardnega anglosaškega »poročila« o Jugoslaviji *Black Lamb and Grey Falcon*.¹³³ Delo Rebecce West, ki je zagledalo luč sveta leta 1941, je bilo bralsko dovolj mikavna mešanica popotniške in zgodovinske reportaže, velik recepcijski uspeh pa je doseglo predvsem zato, ker je kraljevino Karađorđevićev kaotična logika vojne tedaj za hip postavila v središče reflektorjev sveta. Spor med Stalinom in Titom kljub velikemu pomenu – po njem je postalo očitno, da tudi komunistična poluta lahko doživi razcepe – bralskega telesa ni elektriziral na enak način kakor prelom med uradnim Beogradom in Hitlerjem. Dejansko ni šlo za ponovitev popolnega zasuka, čeprav je

132 Richard Gid Powers, *Not Without Honor. The History of American Anticommunism* (New York: The Free Press, 1995), 199.

133 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 450.

Jugoslavija začasno postala nekakšna zaveznica Zahoda. A njen odhod iz komunističnega bloka je ostal za večino ljudi dogodek regionalnega pomena, čeprav je potrjeval ustreznost ameriške zunanjepolitične strategije v odnosih z marksističnimi režimi na podlagi spoznanj Georgea F. Kennana.¹³⁴

Radica je vsaj miselno precej zaposlilo tudi vprašanje vzrokov za Adamičevo smrt. Vedel je, da so pisatelju grozili prostalinski komunisti. Ni mu ostalo neznano, da so prav ti po vsej verjetnosti poskrbeli celo za fizične napade nanj – kar je opozarjalo na to, da ameriški nasprotniki revolucionarnega marksizma niso v vsem pretiravali. Po drugi strani pa je Radica slutil, da se je Adamič znašel v labirintu, iz katerega nemara zares ni več videl izhoda. A zdi se, da se je dalmatinski pričevalec, ki je v svojih spominih citiral izjavo Tanjugovega dopisnika Jožeta Smoleta o pisateljevi smrti,¹³⁵ najbolj nagibal k sprejemanju misli na obračun podtalne moskovske mreže s protitoističnim avtorjem. Radica je vsekakor dobro vedel, da so tudi med južnoslovanskimi skrajnimi levičarji v ZDA zagovorniki sovjetskih pogledov v večini. Adamič bi s svojim prikazom dogajanj v stari domovini na podlagi svoje nekdanje odmevnosti vsaj teoretično lahko nagovoril samo jedro ameriškega bralstva. Mogel bi pridobiti vsaj nekaj simpatij za maršala Tita. Propaganda za njegovo zadnjo knjigo je obljubljala, da se bodo razkrile velike skrivnosti spora med moskovskim Džingiskanom in njegovim beograjskim izgubljenim sinom. Nemara je bilo za pisatelja usodno reklamno namigovanje na to, da bo pojasnil bistvo srditega prepira med dvema marksističnima revolucionarjema ...¹³⁶

134 John Lewis Gaddis, *George F. Kennan. An American Life* (New York: The Penguin Press, 2011), 201–476.

135 Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga druga*, 449.

136 Ibid., 448.

Sklep

Ob sklepu je mogoče ugotoviti, da se Bogdan Radica v svojem opusu kaže kot neprizanesljiv opazovalec Slovencev. Čeprav ti niso bili pogosto v ospredju njegovega zanimanja, so mu vseskozi predstavljali vznemirljiv *corpus separatum*: v Jugoslaviji so izstopali zaradi jezika, pa tudi zaradi prevladujočih mental(itet)nih značilnosti svojega kulturno-civilizacijskega prostora. In seveda zaradi politike.

Radica je večkrat poudaril pomembnost slovenskega faktorja v Jugoslaviji. Poteze naroda na severozahodu monarhije Karađorđevićev in Titove federacije je dojemal kot srbski supremaciji naklonjeno – v zameno za določeno avtonomijo.¹³⁷ Vse drugače naj bi bilo ob slovenski podpori Hrvatom, Makedoncem in Albancem.¹³⁸ Toda takšna slika je glede na stvarno stanje močno poenostavljena. Jugoslovanstvo je imelo svoje zagovornike tudi med Hrvati in Makedonci.

Podobe slovenske stvarnosti, ki jih je Radica vpisal na strani svojih del, so seveda zaznamovane z njegovo osebnostjo in njenimi interesi.¹³⁹ Slednji so po letu 1945 zadevali oblikovanje

137 Na tem mestu Radica spregleduje pomen zaščite državnih meja, ki je igral pri slovenskem zaupanju v jugoslovanski center oziroma Srbijo veliko vlogo.

138 Svojo končno sodbo o tem je Radica podal v spisu *Vjera u pobjedu nezavisnosti – vjera u budućnost Hrvatske*, ki je bil objavljen leta 1978. Tekst je dosegljiv tudi v zborniku njegovih del z naslovom *Živjeti – doživjeti*. Slednji je izšel v okviru Male knjižnice Društva hrvatskih književnikov leta 2018.

139 Pri generalizirani sodbi o Slovencih je Radica idealiziral hrvaško stovitost v boju za neodvisnost. Značilno ne navaja, da se je Radić tudi sam sporazumeval s Pašićem in drugimi nosilci beograjskega centralizma. Ničesar tudi ne reče o hrvaškem poseganju v Prekmurje. Slednje je najprej onemogočilo zvezo med Novačanom in Radićem, potem pa

samostojne in neodvisne hrvaške države. Njen nastanek je neutrudni dalmatinski pričevalec, ki se je za zmerom poslovil 5. decembra 1993, tudi še dočakal.¹⁴⁰ Pri tematizaciji hrvaških prizadevanj za samostojnost ni niti malo skušal prikrivati, da je življenje – kajpak ne samo njegovo – po svoji naravi pristransko.

Treba je reči, da so sodbe o Slovencih pri Radici zapisane s premislekom. Pa tudi z razmeroma dobrim poznavanjem problematike. Prav tako se trudijo biti poštene v smislu nespreminjanja kriterijev v dojemanju in vrednotenju pojavov znotraj posameznih obdobj avtorjevega življenja in mišljenja. Pričevalec jih dovolj dosledno upošteva tako pri sopotnikih kot pri nasprotnikih. Značilno ne zamolčuje nestrinjanj s posameznimi potezami tistih, ki jih šteje za pretežno pozitivne. Tudi pri ljudeh, katerih napore ima za negativne, ni nujno vse narobe.¹⁴¹ Prav zato je opus Bogdana Radice vse do danes ostal intelektualno pobuden, čeprav (pre)mnogokrat spregledan prispevek k slovenski zgodovini.

kalilo odnose med slednjim in Koroščem. Pomenljiv je tudi molk Bogdana Radice o bosenskohercegovskih in sandžaških muslimanah, ki so bili v kraljevski Jugoslaviji pogosto zavezniki Slovenske ljudske stranke. Res pa je, da se je večina naštetega dogajala v času, ko je bil Radica v tujini in za kakšno podrobnost tudi ni mogel vedeti.

140 Radica, *Živjeti – doživjeti*, 249–260.

141 Radica, denimo, omenja zelo kritično stališče Izidorja Cankarja do beograjskega unitarizma in centralizma po dubrovniškem kongresu PEN klubov leta 1933. Grški pisatelji, ki so obiskali Slovenijo, so se tako lahko prepričali, da z razmerami v Jugoslaviji niso nezadovoljni samo Hrvatje. To pomeni, da tudi na severozahodu kraljevine Karađorđevićev ni bilo zmerom sprejemanja podrejenosti srbskim zamislim. Pričevalec tega dogodka ni zamolčal, čeprav je v nasprotju z njegovo generalizacijsko sodbo o slovenskem odnosu do Jugoslavije in Srbov. Glejte v: Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Knjiga prva*, 344, 345.

*Viri in literatura**Časopisni viri*

Glen Innes Examiner, 1947

Jutro, 1925

Slovenec, 1929, 1940

Literatura

Adamic, Louis. *Dinner at the White House*. New York, London: Harper & Brothers Publishers, 1946.

Bahr, Hermann. *Dalmatinische Reise*. Berlin: S. Fischer Verlag, 1909. Pridobljeno 14. 8. 2022. URL: <https://bahr.univie.ac.at/sites/all/ks/23-dalmatinische.pdf>.

Banac, Ivo. »Bogdan Radica – agonija i borba«, v: Bogdan Radica, *Agonija Europe*. Zagreb: Disput, 2006.

Bercuson, David J., in Holger H. Herwig, *One Christmas in Washington. Churchill and Roosevelt Forge the Grand Alliance*. London: Phoenix, 2006.

Black, Conrad. *Franklin Delano Roosevelt. Champion of Freedom*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2003.

Bosworth, Richard J. B. *Mussolini's Italy. Life under the Dictatorship 1915–1945*. London: Allen Lane, 2005.

Bosworth, Richard J. B. *Mussolini and the Eclipse of Italian Fascism. From Dictatorship to Populism*. New Haven, London: Yale University Press, 2021.

Brands, H. W. *Traitor to His Class. The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt*. New York: Doubleday, 2008.

Burns, James MacGregor. *Roosevelt. The Soldier of Freedom*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970.

Byrnes, James F. *Speaking Frankly*. London, New York: Harper & Brothers, 1947.

Cartledge, Bryan. *The Will to Survive. A History of Hungary*. London: Timewell Press, 2006.

Cornelius, Deborah S. *Hungary in World War II. Caught in the Cauldron*. New York: Fordham University Press, 2011.

Costigliola, Frank. *Roosevelt's Lost Alliances. How Personal Politics Helped to Start the Cold War*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012.

Deletant, Dennis. *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

Dunn, Susan. *A Blueprint for War. FDR and the Hundred Days That Mobilized America*. New Haven, London: Yale University Press, 2018.

Enyeart, John P. *Smrt fašizmu. Boj Louisa Adamiča za demokracijo*. Ljubljana: Sophia, 2020.

Finžgar, Fran S. *Zbrano delo. Dvanajsta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Fullilove, Michael. *Rendezvous with Destiny. How Franklin D. Roosevelt and Five Extraordinary Men Took America into the War and into the World*. New York: The Penguin Press, 2013.

Gaddis, John Lewis. *George F. Kennan. An American Life*. New York: The Penguin Press, 2011.

Godeša, Bojan. »Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* LXXVII (n. v. XLII), št. 2-3 (2006): 104–113.

Goldstein, Ivo. *Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjega vijeka do danas*. Zaprješć: Fraktura, Židovska vjerska zajednica »Bet Israel« u Hrvatskoj, 2022.

Goodwin, Doris Kearns. *No Ordinary Time. Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War II*. New York: Touchstone, 1995.

Göstl, Fran. *Misterij duše. Poljudni pregled psihiatrije*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigoveznica, 1924.

Hayman, Ronald. *Thomas Mann. A Biography*. London: Bloomsbury, 1997.

Hradská, Katarína et al. *Slovenská republika 1939–1945. Slovensko v 20. storočí. Štvrty zväzok*. Bratislava: Veda, 2015.

Konstantinović, Mihailo. *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*. Novi Sad: Agencija MIR, 1998.

Kovač, Zvonko. »Interkulturni aspekti časopisa Nova Evropa«, v: *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova*, ur. Marko Nedić in Vesna Matović. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2010.

Leuchtenburg, William E. *Franklin D. Roosevelt and the New Deal 1932–1940*. New York: Harper Perennial Edition, 2009.

Maček, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

Mihelič, Mira. *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobotica: Pomurska založba, 1985.

Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Milanković, Jovan. *Uspomene iz Sibira*. Beograd: Nešić i sinovi, 2017.

Molè, Vojeslav. *Iz knjige spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.

Murko, Matija. »Slovenski jezik v Jugoslaviji«, *Ljubljanski zvon* XLII, št. 7 (1922): 385–395.

Pandurić, Josip. »Sudbina ,Agonije Europe‘ Bogdana Radice«, v: Bogdan Radica, *Agonija Europe*. Zagreb: Disput, 2006.

Petruf, Pavol. *Zahranická politika Slovenskej republiky 1939–1945*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011.

Pollard, John. *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Powers, Richard Gid. *Not Without Honor. The History of American Anticommunism*. New York: The Free Press, 1995.

Radica, Bogdan. »Vladimir Kirin«, *Dom in svet* XXXVII, št. 4 (1924): 172–175.

Radica, Bogdan. »Ardengo Soffici«, *Dom in svet* XXXVIII, št. 4 (1925): 147–150

Raditza/Radica, Bogdan. *Colloqui con Guglielmo Ferrero. Seguiti dalle Grandi Pagine*. Lugano: Nuove Edizioni di Capolago, 1939.

Radica, Bogdan. *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz moralnu i ideološku krizu Zapada. Knjiga prva*. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982.

Radica, Bogdan. *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz apokalipsu Jugoslavije. Knjiga druga*. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1983.

Radica, Bogdan. *Hrvatska 1945*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1992.

Radica, Bogdan. *Agonija Europe*. Zagreb: Disput, 2006.

Radica, Bogdan. *Živjeti - doživjeti*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2018

Rahten, Andrej, in Gregor Antoličič (ur.). *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: Spominski zapiski dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2019.

Roosevelt, Eleanor. *The Autobiography of Eleanor Roosevelt*. London: Zed Books, 2018.

Sakmyster, Thomas. *Hungary's Admiral on Horseback. Miklós Horthy*. Reno: Helena History Press, 2021.

Sherwood, Robert E. *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History*. New York: Grosset and Dunlap, 1961.

Smith, Denis Mack. *Modern Italy. A Political History*. New Haven, London: Yale University Press, 1997.

Spomenica Ljubomira Davidovića. Beograd: Glavni odbor Demokratske stranke, s. a. [1940].

Tananbaum, Duane. *Herbert H. Lehman. A Political Biography*. Albany: State University of New York Press, 2016.

Ward, Geoffrey C. (ur.). *Closest Companion. The Unknown Story of the Intimate Friendship between Franklin Roosevelt and Margaret Suckley*. New York: Simon & Schuster, 2009.

Witcover, Jules. *The American Vice Presidency. From Irrelevance to Power*. Washington: Smithsonian Books, 2014.

Bogdan Radica and Slovenians

Summary

The Croatian publicist, essayist and historian Bogdan Radica (1904–1993) recorded interesting accounts of Slovenians in his opus. Since he had a good command of the Slovenian language—after graduating from the Split upper secondary school in 1923 he proceeded to study art history at the University of Ljubljana—his assessments of them could be more in-depth than the frequent superficial observations of other external observers of their lives.

Radica considered Slovenians completely different from the rest of the inhabitants of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes or Yugoslavia. In Ljubljana, he noticed that their problems as well as their responses to current challenges were specific. The powerful Catholic movement, which had a dominant role in politics, seemed to him to have an integralist orientation. The circumstances in the Slovenian capital, where the Catholics were completely separated from the liberals not only politically but also culturally, permanently dissuaded him from religiously oriented politics. However, Radica also noticed some Catholics with artistic pretensions, who influenced him by deepening his interest in the Russian Orthodox world. He even considered some of them to be the precursors of the mindset that was established in the Catholic communion during the papacy of Pope John XXIII.

Politically, Radica perceived Slovenians as pro-Serbian; after distancing himself from Yugoslavism after World War II, this entailed an even greater negativity than when he was a supporter of the federalisation of Yugoslavia. Slovenians are perceived

to be the opposite of Croats, Macedonians and Albanians, but this distinction of Radica overlooked the strong pro-Yugoslav currents in other parts of the Yugoslav state (with the exception of the areas with Albanian ethnicity). Nevertheless, Radica made a significant contribution to the portrayal of the Slovenian life in other parts of Yugoslavia.

After studying in Italy, where during the consolidation of Mussolini's power Radica developed into an advocate of Western democracy and an opponent of fascism and authoritarianism—he was particularly strongly influenced by his future father-in-law, the historian Guglielmo Ferrero—his relations with Slovenians became personal. In 1940 he met Anton Korošec. Although he could not be very fond of the latter—he was the leader of the Slovenian Catholic camp and a minister in several Yugoslav governments when most Croats were in opposition to the official Belgrade—he did not try to impute to him bad intentions in promoting a neutralist foreign policy course in the initial period of World War II. He perceived Korošec as a man who was not sincerely sympathetic to Germany, but who, aware of Yugoslavia's weakness, refused to risk war with Hitler and his allies. Radica's memoirs suggest that Korošec did not differ significantly from the majority of other members of the Yugoslav government even in the degree of anti-Semitism. The measures imposed against the Jews by the government of Dragiša J. Cvetković were similar to those in Hungary, with which the official Belgrade became closer after the collapse of the alliances of the Little Entente and the Balkan Pact.

After leaving for a job in the USA in 1940, where he was sent by the royal government on account of his connections with prominent intellectual and influential figures, Radica became close with the writer Louis Adamič, who was at the beginning of President Franklin D. Roosevelt's third term very influential due to his support of Hitler's opponents in Europe and around

the globe. Radica produced critical accounts of Adamič's later editing of the report on the White House dinner with Roosevelt and Churchill, as Adamič omitted the fact that at the time it was also he who saw General Dragoljub Mihailović's Chetnik movement as a positive force. The advocacy for a federal Yugoslavia transformed both Radica and Adamič into supporters of the recognition of Marshal Tito's forces, but they later parted ways. Radica, who returned to his homeland at the end of World War II, quickly noticed the spread of the Communist hegemony and the trampling of freedom. He also felt that the Yugoslav approach to resolving the border dispute with Italy was wrong, due to the arrogance of official Belgrade. His meeting with Edvard Kardelj only strengthened his conviction that a communist Yugoslavia was not a suitable solution for the nations that found themselves behind its borders. The terrorist methods of the new authorities discouraged Radica from advocating revolutionary measures; after his return to the USA, he discussed this with Adamič, but Adamič refused to take a critical stance against the Marshal Tito's regime. Adamič considered revolutionary terror inevitable in a revolution. Radica, who abandoned the idea of the positivity of any kind of Yugoslavism and began to advocate Croatian independence, soon firmly opposed the Belgrade regime; consequently, he also criticised Adamič, but did not accuse him of being a member of the Communist Party, instead merely considering him an adherent of Marxism. However, he did not describe the writer with the same disfavour as some of the other people he parted ways with.

Bogdan Radica's records are important for Slovenia, as they offer a different insight into its past. Moreover, they are an important source for individual chapters of the Slovenian history, especially for the questions raised by the political activity of Anton Korošec in 1940. Unlike the minister Mihailo

Konstantinovič, Radica saw no state dismantlement inclination in him, but a concern for the state's survival. According to his judgement, Korošec did not at that time differ significantly in mentality from Vladko Maček. The latter also described the Slovenian national leader in his memoirs in a manner similar to Radica's.